

Irvin LUKEŽIĆ
Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci

UDK: 821.163.42.09
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: 25. ožujka 2016.

PRISTUP MARULIĆEVOJ DEMONOLOGIJI U *EVANĐELISTARU*

SAŽETAK

Odnos prema demonima važan je za razumijevanje Marulićeva svjetonazora i morala. Marulićeva demonologija oslanja se prvenstveno na Stari zavjet, koji odražava narodna vjerovanja koja diviniziraju sile što se kriju iza zala ljudskoga roda, ali uvijek naglašava Božju nadmoć. Na Novi zavjet, koji nasljeđuje ta vjerovanja, ali u kome se tema demonske opsjednutosti povezuje s Kristovim likom, on se vrlo rijetko poziva. To znači da se onda Marulić zapravo posredno bavi judaističkom tradicijom i njenom demonologijom. Da bi si što bolje uredili vlastiti život, Marulić je svojim čitateljima prije svega preporučio umjerenost i suzdržanost u svemu, kako u tjelesnom užitku tako i u jelu i piću. Umjesto raskoši i neumjerenosti, on savjetuje da se „zatre prozori svojih osjetila“, da se odmah otklanjaju nečasne, zle i grešne misli. Osim toga ne smijemo živjeti besposleno ni lijeno, moramo paziti na poniznost i strpljivost, izbjegavajući kletve, provale mržnje i fizičke obračune, hvalisanje i neskromnost. Moramo biti spremni pomagati drugima, posebice siromašnima, i provoditi život u dubokoj pobožnosti, po uzoru na Krista. Treba se kloniti pokvarenog i lošeg društva, te održavati prijateljske odnose s čestitim, dobrim i pametnim ljudima. Prema Marulićevu mišljenju čovjek se tim mnogobrojnim i mnogovrsnim opasnostima ne može oduprijeti sam, uzdajući se samo u vlastite snage, već jedino uz pomoć vjere i molitve. Ukoliko čovjek gorljivo i predano moli, iskreno zazivajući Božju pomoć, on može računati da će biti uslišen, te će mu unatoč svemu naposljetku biti vraćen prijašnji unutrašnji mir. Nakon što bude oslobođen od demonskog napastovanja čovjek se ipak ne smije opustiti ili uzoholiti, nego ponizno i skrušeno izricati hvalu Gospodinu. Bog će takvoga pojedinca znati nagraditi svojim budućim blagoslovom, pružajući mu trajnu zaštitu od zla. Odupirući

se postojano tjelesnim i drugim ovozemaljskim žudnjama, iskreni kršćanin bit će nagrađen presretnim i besmrtnim životom koji ga čeka nakon smrti.

KLJUČNE RIJEČI: *demonologija, Stari zavjet, Novi zavjet, Marulić, svjetonazor, moral*

U radu se ispituje odnos prema demonima koji je važan za razumijevanje Marulićeva svjetonazora i morala. U uvodnom dijelu kratko se govori općenito o fenomenu demonologije, te osvrće na dosadašnje radove koji su se bavili tom problematikom (V. Grubišić, B. Jozić). Autor fenomenu Marulićeve demonologije u *Evangelistaru* pristupa u širem kulturno-povijesnom kontekstu. Marulićeva demonologija oslanja se prvenstveno na Stari zavjet, koji odražava narodna vjerovanja koja diviniziraju sile što se kriju iza zala ljudskoga roda, ali uvijek naglašava Božju nadmoć. Na Novi zavjet, koji nasljeđuje ta vjerovanja, ali u kome se tema demonske opsjednutosti povezuje s Kristovim likom, on se vrlo rijetko poziva. To znači da se onda Marulić zapravo posredno bavi judaističkom tradicijom i njenom demonologijom. Da bi si što bolje uredili vlastiti život, Marulić je svojim čitateljima prije svega preporučio umjerenost i suzdržanost u svemu, kako u tjelesnom užitku tako i u jelu i piću. Umjesto raskoši i neumjerenosti, on savjetuje da se „zatvore prozori svojih osjetila“, da se odmah otklanjaju nečasne, zle i grešne misli. Osim toga ne smijemo živjeti besposleno ni lijeno, moramo paziti na poniznost i strpljivost, izbjegavajući kletve, provale mržnje i fizičke obračune, hvalisanje i neskromnost.

I.

Priče o demonima, koji predstavljaju drevne personifikacije zlih sila, stare su vjerojatno kao i čovjek. Smatralo se da su demoni nevidljivi i bezbrojni, da vole živjeti u samotnim i nečistim mjestima, poput pustinja ili ruševina, te da se obično pojavljuju noću. Vjerovalo se da mogu napadati životinje i ljude, nanoseći im psihičke poremećaje i probleme, da mogu „opsijedati“ čovjeka, dovoditi do bijesa i divljačkih ispada, ponekad i ludila. Mogu isto tako, smatralo se, bitno utjecati i na nečiju sudbinu. Priče o zlodusima bile su osobito proširene u antičko doba, o čemu govore mnogi izvori. U Plutarhovim *Usporednim životopisima*, u Solonovoj biografiji, navodi se i ovakvo razmišljanje¹:

¹ Plutarh. Usporedni životopisi. Sv. 1. Zagreb: August Cesarec, 1988. str. 371.

No ima doista neki demon kome je dopala zadaća da umanjuje veliku sreću kad ona previše nabuja i da miješa prilike ljudskoga života tako da nitko ne ostane bez nevolje i slobodan od nje, nego da se po Homeru može smatrati da je najbolje onima kojima se životni udes okreće sad u jednom, sad u drugom pravcu.

Zli duhovi dobro su poznati i u staroj judaističkoj tradiciji. Talmud, primjerice, upozorava da onaj tko sam ide kroz tamu lako naiđe na demona, pa je osobi noću zabranjeno pozdravljati bilo koga, jer taj kasni prolaznik može biti naopak demon.²

U srednjem vijeku došlo je, pod utjecajem Crkve, do prave demonomanije, patološke opsjednutosti zlim dusima, koja će poprimiti groteskne razmjere: *strašno* je ne samo odbijalo, ono je i žudno privlačilo: komično se prostire na svijet zla i stvara specifičnu *grotesku*, u kojoj se neobično dešava u sferi svakodnevnog. I stoga nije ništa neobično da kada se redovnici mole ili spavaju u crkvi, da se među njima vrzmaju đavoli. Njemački cistercit Cäsarius von Heisterbach iz XII. stoljeća, u zborniku didaktičkih pripovijedaka *Dialogus Miraculorum* (Dijalog o čudesima) prikupio je različite priče o čudesnim djelima koja su se desila u njegovu redu. U jednoj od tih priča svjedoči *kako su đavli jedanput tako gusto ispunili kor jedne crkve da su ometali pjevanje redovnika. Onda su redovnici zapjevali treći psalam 'Gospodine, koliko ima mojih neprijatelja. Đavli su letjeli s jedne strane kora na drugu i miješali se s redovnicima. Ovi više uopće nisu znali što pjevaju te je u općoj pomutnji jedna strana pokušavala nadglasati drugu. Ako se na jednom mjestu okupi toliko đavola samo zato da bi ometali službu božju – koliko ih tek onda mora biti u cijeloj zemlji!*³

Priče o demonima bile su prijatno i veselo štivo, pa se i ono užasno prikazuje kao smiješno. Demon je u sebi *spajao apsolutno zlo i lakrdiju*. U srednjem vijeku ljudi su očito postojanje zla u svijetu tumačili uplivom mračnih sila, personificiranih u liku Vraga: oni su njegovu moć osjećali ne kao natprirodnu nego kao naravnu i razumljivu; on je bio *tjelesan*; on je postojano djelovao iz noći i mraka, mogao spavati sa ženama, praviti nevrijeme, izravno utjecati na sudbine, vrebati.

Demonologija je, premda predstavlja ostatak poganske religije, bila važan odjeljak srednjovjekovne i ranonovovjekovne teologije. U hagiografijama su bili slavljani mnogi kršćanski sveci koji su se istaknuli u obračunima sa demonima, među kojima se ističu apostoli Filip i Matija, sv.

² Finci, Predrag. *Imaginacija*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2009. str. 21.

³ Canetti, Elias. *Masa i moć*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1984. str. 35.

Juraj, Lazarova sestra Marta, Marija Magdalena, sv. Margareta Antiohijska, sv. Silvestar papa, sv. Bernardin, sv. Augustin i arhanđeo Mihovil. Lik Đavla i njegovih pomagača stalno privlači misao, pobuđuje zanimanje, rađa uvijek nove i nove priče o njegovim podvalama. Nečastivi ne obitava samo u Hadu, on stalno okružuje čovjeka.

Demoni/đavoli su svojevrsni *srednjovjekovni virusi*, njima je inficiran čitav grešni zemaljski svijet. Stvar nije samo u brojnosti nečastivih, već i u njihovoj neobičnoj aktivnosti, lukavosti i prepredenosti. Da ovladaju dušama, oni se ne zaustavljaju ni pred kakvom preprekom. S krilima, rogovima i repom, nalik su na Sotonu, a naoružani kopljima i vilama. Međutim, Nečastivi i njegovi pomoćnici nisu jedino što postoji budući da između neba i zemlje postoji neprekidan promet. Legiji demona koji se ustremljuju na ljude, čiji ih grijesi zovu, suprotstavlja se budni zbor anđela. Između neba i zemlje postavljene su Jakovljeve ljestve kojima se uspinju i spuštaju nebeska bića: oni koji se penju simboliziraju kontemplativan život, oni koji se spuštaju označavaju aktivan život. U srednjovjekovnoj umjetnosti slika zla se mijenja – Đavli na marginama ilustriranih knjiga i na portalima i kapitelima romaničkih i gotičkih hramova, s jedne strane, i Đavli u slikarstvu Breughela, Boscha ili majstora renesanse, s druge, tretiraju se na potpuno različite načine. U obje epohe ostala je ista tema, ali je viđenje onostranoga svijeta i njegovih sila različito. Na stanovit je način Vrag sa svojom mračnom povorkom zloduha čak uvijek bio zanimljiviji od Boga i njegovih kreposnih anđeoskih korova, premda se Crkva svojski tvrdila da bude upravo suprotno.

Jedno od najvažnijih obilježja ovoga doba može se nazvati dijabolizmom ili sotonizmom. Ljudima se činilo vjerojatnim da je Antikrist zavladao svijetom, da je došlo njegovo carstvo, koje najavljuje Sudnji dan.⁴ „Ljudi su mogli reći kako on izgleda, što radi, mogli su mu govoriti o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, a mogli su udovoljiti i drugim radoznalostima. To znači, a to vidimo i iz slikarstva, da je postojala mogućnost njegove *personifikacije*. On je stvarno, kako čitamo u dokumentima, mogao spavati s nekom ženom. Mnoge su u to bile uvjerenе i mnoge su u tom uvjerenju i gorjele. Da nije bilo mogućnosti personifikacije i konkretizacije u svijesti tih ljudi takva vrst suradnje ne bi bila moguća. Oni su dakle njegovu moć osjećali ne kao natprirodnu nego kao naravnu. Historijski čas te imaginacije bio je takav. Nije to bilo praznovjerve, niti slika iz snova, a niti ishitrena tlapnja. U slikarstvu to vidimo, ljudi su tu

⁴ Friedell, Egon. Kultura novoga vremena: od crne kuge do naših dana. Sv. 1. Zagreb: Minerva, 1940. str. 39.

svoju povezanost s njim mogli tako oslikati i tako konkretno priznati. Tako je bilo sa svim silama i moćima u to vrijeme.“⁵

Čak ni oni najslavniji mislioci svoga vremena, među kojima su i veliki vjerski reformatori, nisu se bili u stanju oduprijeti tada uobičajenim predrasudama o postojanju nečistih sila, premda se zapravo radilo o moćnim silama ljudske podsvijesti koje bi odjednom izbijale na svjetlo dana, prisiljavajući ljude da iskreno povjeruju u istinitost vlastitih utvara i priviđenja. Dovoljno je ovdje podsjetiti na jedan glasoviti primjer. Godine 1521. Martin Luther je u dvorcu kod Eisenacha u Njemačkoj, dok je prevodio Bibliju na svoj materinji jezik, navodno doživio prikazanje Đavla na zidu svoje sobe u jednoj kuli – legenda kaže da ga je uspio otjerati bacivši u njega svoju tintarnicu! Ne treba onda čuditi da je i njegov nešto stariji suvremenik Marko Marulić često razmišljao o Nečastivome i njegovim lukavim pomoćnicima, koji čovjeka mogu svakoga trenutka zavesti na pogrešan put. Potvrde za to moguće je pronaći u *Evandelistaru*, u kojem postoji zanimljiva građa o problemu demonologije, koju ćemo ispitati na narednim stranicama.⁶

II.

Evandelistar je praktično-moralni priručnik podijeljen u sedam knjiga. U drugoj se i trećoj knjizi Marulić psihološki obraća čovjeku, ponirući u tajne nade i dubine razočaranja. U okviru tih razmatranja pojavljuje se u njega problem demonologije koji nastoji objasniti svome čitatelju na jasan, prihvatljiv, razborit i nadasve smiren način. Ova *erazmovska* humanistička smirenost uistinu imponira s obzirom na okolnosti u kojima je Marulić djelovao i živio, u kome se činilo da će zlo neminovno zavladata svijetom⁷. Unatoč svemu tome, on uvijek optimistički pristupa i ohrabruje, pružajući utjehu, s naglaskom na imanentnoj funkciji nadanja, koja je i danas vrlo aktualna u filozofiji i teologiji nade, posebice u djelima Ernsta Blocha i

⁵ Dragojević, Danijel. O Veronici, Belzebubu i kucanju na neizvjesna vrata. Zagreb: Kolo, 1970. str. 44-45.

⁶ O problemu demonologije u Marulića pisali su dosada opširnije Vinko Grubišić, u članku *Životinjske naravi demona u Marulićevu Evandelistaru u odnosu na srednjovjekovne bestijarije* u: Grubišić, Vinko. Izazovne teme iz starije hrvatske književnosti, Split: Književni krug Split, 2006. str. 119-131., i Jozić, Branko. "Marulićeva demonologija", CM XX (2011), Split, 2011. str. 227-237.

⁷ „Marulićevo zanimanje za ovu temu odražavaju s jedne strane brojni ekscerptirani ulomci u *Repertoriju* uz natuknice *demon /diabolus/Lucifer/Satana*, dakako iz biblijskih knjiga, i iz spisa crkvenih otaca Laktancija, Jeronima, Augustina, Origena, ali i iz djela Platona, Plutarha, Diogena iz Laerte.“ B. Jozić, nav. dj., (6) 229.

Jürgena Moltmanna.⁸ Razlozi radi kojih se prihvatio pisanja priručnika s etičkim sadržajem svakako leži u činjenici da je prije svega imao pred očima život svojih sugrađana.

Kao učen, pobožan i savjestan građanin smatrao je svojom dužnošću i obavezom da im ukaže na one probleme koji su dovodili u pitanje njihovu čestitost, da ih učvrsti u njihovoj vjeri i pruži im prije svega ljudsku potporu, nudeći im primjereno duhovno štivo. Budući da priručnik u sebi sadrži univerzalna etička načela i napisan je s osobitom ljubavlju prema čovjeku, njegove poruke čuvaju trajnu vrijednost, te i danas mogu biti zanimljivo, uzbudljivo i privlačno štivo. Metoda kojom izlaže svoje misli dobro je prokušana, ovjerena u mnogim njegovim djelima, oblikovana u duhu srednjovjekovne kršćanske egzegeze, gdje je čitalac u svemu tražio alegoriju, a pisac je bio dužan govoriti u parabolama, da bi bio shvaćen. Nakon što odabere odgovarajući citat ili parafrazu iz biblijske literature, on ga odmah opširno komentira, tako da čitatelj bolje razumije značenje njegove poruke. „Sveto“ pismo na taj način prestaje biti apstraktno, jer ga Marulić vješto humanizira, postavlja u sadašnjost, aktualizira.⁹

U devetom poglavlju treće knjige, pod imenom *De demonum natura*, on ovako određuje prirodu demona: „Demoni su, dakle, duhovi željni škode, u kojih nema pravednosti, poneseni od oholosti, previjani u lukavosti, koji borave između neba i zemlje dok naposljetku ne budu odgurnuti u pakao da bi otišli toliko niže koliko su se više kušali uzdići. Ti pak, da bi se protivili onomu čijom su presudom bačeni ovamo dolje, zavide čovjeku i najvećma napastuju one kojima je – uviđaju – obećano blaženstvo što su ga sami izgubili. Pogani su govorili da su jedni demoni dobri, a drugi zli. Mi pak pod tim imenom shvaćamo samo zle. One, naime, duhove koji su dobri zovemo anđelima i pomoćnicima Božjim. I doista, ne priliči u istom imenu pomiješati one u kojih je revnost suprotna. Demon, dakle, duhovi puni opakosti, podbadani bodljima zavisti čovjeka uvijek draže na grijeh kako ne bi zaslužio da bude prenesen u nebesko kraljevstvo odakle su oni bili otjerani.“¹⁰

Marulić se u tumačenju demona oslanja na naučavanje kršćanske teologije koje se formiralo već u najranija vremena postojanja kršćanstva i koje već sv. Augustin u cijelosti prihvaća. Osim za simboliku svjetlosti,

⁸ Šimundža, Drago. Opći pristup Marulićevu Evandelistaru. // Evandelistar / Marko Marulić. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 24.

⁹ „Marulićevo ulančano izlaganje u jedanaest poglavlja sažeto predstavlja doktrinarni i moralističko-parenetski aspekt onodobnoga kršćanskoga učenja o đavlu. Tu on odgovara na glavna pitanja o naravi đavla, njegovu podrijetlu, moći i djelovanju te o njegovoj konačnoj sudbini.“ B. Jozić, nav. dj., (6) 230.

¹⁰ Marulić, Marko. Evandelistar. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 286.

spomenuti je crkveni naučitelj i mislilac, najslavniji i najutjecajniји teolog Crkve, osobito bio vezan i za demonizam, vjerujući u demone kao realnost. Posljedica je to prijašnjih manihejskih nazora; premda je u njega opozicija dobra i zla bila je znatno ublažena, ipak je ostala prisutna u dualističkoj koncepciji „božje“ i „zemaljske“ države. U pozadini umirućih antičkih religija kršćanstvo, koje je gorljivo prihvatio, činilo mu se vitalnije, perspektivnije i racionalnije. Moć Rima, prema Augustinu, nije bila stečena prinošenjem žrtava i molitvama, već valjanošću rimskog oružja i hrabrošću naroda. Bepomoćnost poganskih bogova u njegovoj povijesnoj viziji potpuno je proturječila pojmu božanske svemoći.¹¹ Prema Augustinovom shvaćanju, demoni su zli duhovi, koji su prvotno bili anđeli, odnosno, dobri duhovi, ali su se uzoholili i pobunili, želeći biti jednaki Bogu. Radi takve oholosti Bog ih je kaznio protjerivanjem s neba i odbacivanjem. Od tada oni borave u „gustim dijelovima zemaljske atmosfere“ i tvore veliko demonsko carstvo na čelu s *Đavlom* kao vrhovnim demonom (*De civitate Dei* 8, 22).¹²

Đavao je duh i zato ga je nemoguće vidjeti tjelesnim očima, on se javlja živima u raznim vidovima. Prema kršćanskom zvaničnom učenju Sotona nije ravan Bogu, on je pali anđeo. Priču o demonima kao palim anđelima koji su se pod Sotoninim vodstvom pobunili protiv Boga prvi donosi Dionizije Aeropagita. Unatoč tome, srednjovjekovni čovjek predočavao je Đavla na manihejski način, kao boga zla, tvorca i gospodara zemlje. Za njega je na jednoj strani Bog, a na drugoj Vrag, te je čovječanstvo bilo podijeljeno između te dvije suprotstavljene sile. Zavist prema Bogu, koji dolazi do izražaja u strastvenoj želji demona ili zlih duhova, palih anđela, da budu njemu jednaki, stvorila je podjednaku zavist i prema čovjeku. Stoga je središnja i najvažnija aktivnost demona, prema mišljenju sv. Augustina i kršćanske teologije bila upravljena na to, da ljude odvrćaju od poštivanja pravog i istinitoga Boga i da im se sami nametnu kao bogovi (*De civitate Dei*, 2,24).¹³ Ti se brojni demoni stoga trude da usele u tijela grešnika i unište im duše. U oblikovanju njihova lika mogu se zapaziti motivi koji potiču od narodnih poimanja i vjerovanja.

Zanimljiva je i znakovita stoga Marulićeva tvrdnja: „Pogani su govorili da su jedni demoni dobri, a drugi zli. Mi pak pod tim imenom shvaćamo samo zle.“ Činjenica je da su Grci davali ime *demon* i dobrim i

¹¹ Majorov, G. G. Formiranje srednjovekovne filozofije: latinska patristika. Beograd: Grafos, 1982. str. 213-214.

¹² Bayer, Vladimir. Ugovor s Đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj. Zagreb: Zora, 1953. str. 42.

¹³ Bayer, Vladimir. Ugovor s Đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj. Zagreb: Zora, 1953. str. 42.

zlim duhovima. Šireći se preko svojih kolonija i osvajanja čitavim Sredozemljem, oni su svoju *demonologiju* proširili i na druge narode. No, Židovi neće prihvatiti tu grčku interpretaciju, te će ime *demon* koristiti samo kao oznaku za zloduha. One druge, dobre, nazivali su Božjim duhovima, a one ljude u čija su tijela oni ušli smatrali su prorocima. U skladu s time, *zlodusi* su bili „opsjednuti nečistim duhom“. Ova judaistička interpretacija *demonologije* ugrađena je u kasniju kršćansku tradiciju.¹⁴ Naime, izvori kršćanske demonologije nalaze se u nasljeđu starozavjetnih vjerovanja, nastavljajući se u riječima i postupcima Kristovim, u izvještajima Evandjelja, u mislima apostolskih poslanica i u viđenjima Apokalipse.¹⁵

Marulić je, poput svojih suvremenika, očito vjerovao u postojanje demona, premda ih nije promatrao dogmatski, niti je radi njih bio obuzet nekim posebnim strahom. Uostalom, kako to veli Egon Friedell u svojoj *Kulturi novoga vremena*: “Tadašnje vjerovanje u demone nije drugo do slabo prikriven politeizam. Razni duhovi samo su prelazne forme između Boga i čovjeka. Čitava je atmosfera ispunjena svakojakim demonima, koji su brojniji od prašine. Ispunjavaju čitav život i javljaju se u raznim oblicima. Sva ona čudovišta, koja danas nalazimo u dječjim gatkama: vile i vilenjaci, vještice, vukodlaci i đavolci, vladala su tada ljudskim životom. Pa i sami crkveni sveci postaju prirodna božanstva, poganska elementarna bića. I Židovi, heretici i muhamedovci, ne pobuđuju samo mržnju i gnušanje, nego i strah, štoviše strahopoštovanje. Čitav svijet vjeruje u crne mise, ritualna umorstva, obeščašćene hostije. Svjetina ove čine ne smatra pukom negacijom, nego nekom vrsti kršćanstva, kojem se divi kao i Antikristu. Ljudi su prožeti vjerovanjem, da vrag vlada svijetom, pa je i logično, ako vjeruju u opstanak njegove crkve, vražje zajednice i vražjega rituala.”¹⁶

I premda je Marulić dijete svoga vremena, on se ne prepušta malodušnosti i rezignaciji. Dapače, kao obrazovan i načitan čovjek on drži da mu je dužnost drugima pomagati da ni oni to ne čine, da se ne prepuštaju općem osjećaju nemoći. Stoga i demonima pristupa na osebujan način, prikazujući ih kao nešto čemu se moguće oduprijeti, ukoliko čovjek u sebi posjeduje dovoljno vjere. Nakon što je općenito objasnio prirodu demona, Marulić se poziva na autoritet blaženoga Pavla apostola koji u svojoj Šestoj poslanici Efežanima uzviknuo: „*Nama nije boriti se protiv tijela i krvi, nego*

¹⁴ Hobbes, Thomas. *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004. str. 416.

¹⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979. str. 540.

¹⁶ Friedell, Egon. *Kultura novoga vremena: od crne kuge do naših dana*. Sv. 1. Zagreb: Minerva, 1940. str. 44.

*protiv Poglavarstva, protiv Vlasti, protiv Upraviteljâ ovoga mračnoga svijeta, protiv zlih duhova koji borave u nebeskim prostorima.*¹⁷ Sveti Pavao nazivao je *demonologiju* „naukom o đavolima“, misleći pritom prvenstveno na preostatke poganske vjere, odnosno, nekadašnja božanstva koja su u kršćanskoj interpretaciji dobile izrazito negativnu konotaciju.

Augustin je, kao uostalom i sva teologija njegova vremena, još mislio, da demoni imaju „tijelo od zraka“ (*corpus aerium*, *De divinatione daemonum* 3). Iz te okolnosti, da demoni imaju zračno tijelo, Augustin je izveo čitav niz prednosti demona pred ljudima; držao je da oni raspolažu neobičnom brzinom kretanja, da u tom pogledu neusporedivo natkriljuju ne samo svakoga čovjeka ili zvijer nego i let ptica.¹⁸ Tumačeći smisao Pavlovih riječi iz spomenute Poslanice Efežanima, Marulić ističe kako demoni imaju veliku snagu, jer im se pridaje poglavarstvo, vlast i upraviteljstvo. No, unatoč tome, nemaju je nad svim ljudima, nego samo nad onima koji su *mrak*, koji su već prethodno pali pod utjecaj nečiste sile. Nad onima koji su *svjetlo*, nemaju pak nikakva prava osim da ih kušaju i potiču na grijeh kako bi napustili svjetlo čestita djelovanja pa i sami počeli voljeti mrak zlohodne djelatnosti.¹⁹ Sličnim će se metaforama Marulić poslužiti i u drugim svojim djelima.

Potom ustanovljuje kako je prema svjedočanstvima Svetoga Pisma demonska snaga za čovjeka nepodnošljiva i nesavladiva. Preuzimajući iz Knjige o Jobu predodžbe o Behemotu i Levijatenu, povodeći se za tadašnjim tumačenjima, prvoga povezuje sa slonom, a drugoga s kitom. „A budući da su te dvije vrste životinja najveće od svih što ih ima u moru i na kopnu, čini se da time označuju vrlo veliku snagu demonovu. Slon, k tomu, označuje zračne, a kit vodene demone. Kaže se naime da borave i u jednom i u drugom počelu. Nitko stoga od smrtnika nije toliko silan ni toliko postojan da bi bio kadar odoljeti njihovoj snazi kad Bog ne bi dao da to budemo kadri – obuzdavajući njihovu jakost i ujedno pomažući našu slabost. Lud je, dakle, tko svu nadu da će se oduprijeti i pobijediti ne bude polagao u Boga. Bio on makar Abraham ili Mojsije ili David ili Ivan Krstitelj ili tko od apostola, odmah bi podlegao kad bi se oslanjao na vlastitu snagu, a ne na pomoć božansku; no uzdajući se u Boga, postigao bi pobjedu.“²⁰

¹⁷ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 286.

¹⁸ Bayer, Vladimir. *Ugovor s Đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*. Zagreb: Zora, 1953. str. 44.

¹⁹ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 287.

²⁰ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 287. Ovaj ulomak djelomično citira i V. Grubišić, nav. dj., (6) 123.

Iako današnja tumačenja uzimaju da je kod Behemota riječ o nilskom konju, a kod Levijatana o krokodilu, smisao Marulićevih riječi ostaje jasan i nepromijenjen. U njega je prisutan vrlo naglašeni optimizam istinskoga kršćanskoga vjernika koji smatra da se čovjek, ukoliko želi pobijediti demone, mora prije svega uzdati u Boga. Samo mu on može osigurati onu snagu koja je potrebna da se suprotstavi svakome zlu. To je ujedno i temelj Marulićeve etike. Govoreći o spomenutim demonskim čudovištima on nastavlja: „*Behemot će – reče – jesti sijeno poput goveda*, tj. pljevu koju valja spaliti u ognju; *njegova je snaga u bedrima, a krepost u mišićju trbušnom*; on, naime, često napada mamcima ljubavne naslade koja se osjeća osobito oko bedara i pupka; *kosti su mu kao cijevi mjedene, a zglobovi kao željezne ploče*; to se odnosi na krutost đavolovu: budući da se ne dâ odmaknuti od pakosti koju je jednom prigrlio te je otvrdnuo jače i od mjedi i od željeza; *spava u sjeni sakriven u trsci*; to je ono što se kaže u psalmu: *‘Sjedi u zasjedi i vreba da ubije siromaha’, vukući ga k sebi*’. O Levijatanu se kazuje gotovo isto drugim riječima, čime se prikazuje snaga demonske prirode, prekomjerna i previjana, koja bi, dakako, sve ljudsko uništila da je ne steže uzda volje Božje. „*Oko njegovih zuba – reče – vlada strava, tijelo mu je poput ljevenih štitova, složeno od ljsaka koje se međusobno priljubljuju*.“ Na koncu veli da „*iz njega sukljaju plamenovi i dim*“. Ognjene su, naime, sulice đavolove koje one ranjavaju te se ili uspaljuju od žara besramne pohote ili se guše u dimu isprazne slave. O njegovoj se također okorjelosti u zlu kaže ovo: „*Srce će mu otvrdnuti kao kamen i ščvrnuti se kao kovačev nakovanj*.“ I o prijenosu je njegovu iz stanja uzvišenosti rečeno ovo: *Kad bude uklonjen, bojat će se anđeli, i prestrašeni, očistit će se*.“ Pravednici se, naime, boje Boga kad se prisjete da je bio strog i prema anđeoskom biću pa se, prestrašeni, trude da pokajanjem okaju ako štogod sagriješe. A da će bahatima gospodovati i ohole potlačiti jarmom smrtonosnog ropstva, očividno je iz onoga što se potom kaže: „*Nema na zemlji moći koja bi se mogla usporediti s njim koji je stvoren da se nikoga ne boji. I na najviše gleda s visoka. On je kralj nad svim sinovima oholosti*.“ I ne samo kralj nego se zove i otac takvih jer Gospodin kaže: „*Vi imate đavla za oca i hoćete da vršite želje svoga oca*.“ Kao što su, naime, „*oni koji čine djela Abrahamova sinovi Abrahamovi*“, tako valja i one koji se povode za đavlom nazvati njegovim sinovima, ne po rođenju, nego po sličnosti svoje iskvarene volje. „*On je – reče – bio ubojica ljudi od početka, i nije stajao čvrsto u istini jer u njemu nema istine. Kad govori laži, govori ono što mu je svojstveno jer je lažac i otac laži*“²¹

²¹ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 288.

Behemot je prema hebrejskoj tradiciji gorostasna životinja, vodena neman, koja u Bibliji, prema tradicionalnim interpretacijama, označava naziv za vodenog konja, hipopotama. Knjiga o Jobu, kojom se Marulić služi kao temeljnim vrelom, opisuje ga ovako: „*Travom se hrani poput govečeta, / u bedrima je, gle, snaga njegova, / a krepkost mu u mišićju trbušnom. / Poput cedra rep podignut ukruti, / sva su mu stegna ispreplele žile. / Mjedene cijevi kosti su njegove, / zglobovi su mu od željeza kvrge. / Prvenac on je Božjega stvaranja; / mačem ga je naoružao tvorac. / Gore mu danak u hrani donose / i sve zvijerje što po njima se igra. / Pod lotosom on zavaljen počiva, / guštik močvarni i glib kriju ga. / Sjenu mu pravi lotosovo lišće, / pod vrbama on hladije potočnim. / Nabuja li rijeka, on ne strahuje: / nimalo njega ne bi zabrinulo / da mu u žvale i sav Jordan jurne. / Tko bi za oči uhvatio njega / i tko bi mu nos sulicom probio?*“²² Međutim, u današnjim se izučavanjima uvriježilo mišljenje da opis Behemota ima zapravo mitološki a ne stvarni smisao. U književnosti se također povezuje s različitim životinjama. Tako, primjerice, u škotskoga pjesnika Jamesa Thomsona nalikuje nosorogu, rinocerosu (*The Seasons*), a spominje ga i John Milton u *Izgubljenom raju*.²³ Marulić ga, kao što smo istaknuli, povezuje sa slonom. U svakom slučaju Behemot simbolizira vrlo moćnu nečistu silu kojoj se čovjek teško može oduprijeti. U daljnjem tumačenju spomenute nemani koristi se Marulić izrazima i citatima preuzetima iz Evanđelja po Matiji (3,12) i Luki (3,17), kao i Psalama (10.8).

Levijatan (hebr. *liwjatan* 'mitsko folklorno čudovište' u obličju divovske morske zmije) više se puta pojavljuje u biblijskoj poeziji (Job, Ps, Iz). Prema pučkom imaginariju, izgled mu je različit: morsko čudovište s više glava slično nemani iz prvobitnog kaosa iz mitologija drevnog Bliskog istoka (Ps 74,14); morski zmaj, „zmija hitra“ (Iz 27,1); mitski krokodil (Job 40, 25) koji podsjeća na Behemota, nilskoga konja.²⁴ Njegov se detaljan opis, u hiperboličkom obliku krokodila, nalazi u Knjizi o Jobu (40,25-41,26). Ondje se, između ostaloga, kaže²⁵:

Prešutjet neću njegove udove, / ni silnu snagu, ni ljepotu stasa. / Tko mu smije razodjenut' odjeću, / tko li kroz dvostruk prodrijeti mu oklop? / Tko će mu ralje rastvorit' dvokrilne / kad strah vlada oko zubi njegovih? / Hrbat

²² Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 769-770.

²³ Brewer, Ebenezer C. The Wordsworth dictionary of phrase and fable. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Reference, 2001. str. 116.

²⁴ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str.116.

²⁵ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str.770-771.

mu je od ljuskavih štitova, / zapečaćenih pečatom kamenim. / Jedni uz druge tako se sljubiše / da među njima dah ne bi prošao. / Tako su čvrsto slijepljeni zajedno: / priljubljeni, razdvojit' se ne mogu. / Kad kihne, svjetlost iz njega zapršti, / poput zorinih vjeđa oči su mu. / Zublje plamsaju iz njegovih ralja, / iskre ognjene iz njih se prosiplju. Iz nozdrva mu sukljaju dimovi / kao iz kotla što kipi na vatri. / Dah bi njegov zapalio ugljevlje, / jer mu iz ralja plamenovi suču. / U šiji leži sva snaga njegova, / a ispred njega užas se prostire. / Kad se ispravi, zastrepe valovi / i prema morskoj uzmiču pučini. / Poput pećine srce mu je tvrdo, / poput mlinsko kamena otporno. / Pregibi tusta mesa srasli su mu, / čvrsti su kao da su saliveni. Zgodi li ga mač, od njega se odbije, / tako i koplje, sulica i strijela. / Poput slame je za njega željezo, / mjed je k'o drvo iscrvotočeno. / On ne uzmiče od strelice luka, / stijenje iz pračke na nj k'o pljeva pada. / K'o slamčica je toljaga za njega, / koplju se smije kad zazviždi nad njim. / Crepovlje oštro ima na trbuhu / i blato njime ore k'o drljačom. / Pod njim vrtlog sav k'o lonac uskipi, / uspjeni more k'o pomast u kotlu. / Za sobom svijetlu ostavlja on brazdu, / regbi, bijelo runo bezdan prekriva. / Ništa slično na zemlji ne postoji / i niti je tko tako neustrašiv. / I na najviše on s visoka gleda, / kralj je svakome, i najponostnijim.

U kršćanskoj ikonografiji jedna je od najčešćih predodžbi Sotone, a golemo razjapljeno Levijatanovo ždrijelo jedna je od ikonografskih predodžbi Pakla.²⁶ Posuđen iz poganskih mitologija u kojima je zmaj već personificirao neprijateljske sile, Levijatan je utjelotvorenje mračne sile čije buđenje izaziva strah. Za Thomasa Hobbesa, koji imenom toga čudovišta naziva svoj politički traktat, Levijatan simbolizira totalitarnu državu koja se iznenada probudila, te zavlada čovjekom kao slijepa izvanjska sila. Čovjek, naime, „kojeg priroda stavlja u teško stanje“, uplašen vlastite moći nad smrću, rađa Levijatana.²⁷ To je za nj veliki živi organizam, neustrašiv, prijeteći i neumoljiv, *smrtni Bog* kojemu dugujemo mir i zaštitu pred *besmrtim Bogom*. Taj organizam, stvoren umijećem, nalik je velikom stroju, automatu. Čini se da su Hobbesu bile pred očima upravo one iste riječi koje citira Marulić: „On je kralj nad svim sinovima oholosti“.

Zanimljiva je podudarnost koja postoji između Marulića i Hobbesa u činjenici da se obojica pozivaju na Pavlovu poslanicu Efežanima, gdje se govori protiv Poglavarstava, protiv Vlasti, „protiv Upravitelja ovoga mračnoga svijeta, protiv zlih duhova koji borave u nebeskim prostorima“ (Ef 6,12). Prema Marulićevu tumačenju svi ljudi nisu podvrgnuti tim zlim duhovima, već samo oni koji su „mrak“. Oni ljudi koji su „svjetlo“,

²⁶ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979. str. 377.

²⁷ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 116.

odnosno, kojima je svojstveno čestito i kreposno djelovanje, koji žive neporočno, nisu nužno podvrgnuti utjecajima 'Upravitelja ovoga mračnoga svijeta', premda su izvrgnuti neprestanim iskušenjima. Na sličan način i Hobbes, one koji vjeruju naziva *djecom svjetla*, dok one koji su podvrgnuti vlasti Kneza tame, naziva *djecom tame*: „Budući da je Belzebul gospodar utvara, stanovnici njegove oblasti zraka i tame, tj. djeca tame, demoni, utvare ili duhovi obmane alegorički znače isto. S obzirom na to, kraljevstvo tame, onako kako je prikazano na tome i na drugim mjestima Svetoga pisma, nije ništa drugo do *savez varalica koji, da bi stekli vladavinu nad ljudima na ovome sadašnjem svijetu, teže da mračnim i pogrešnim učenjima ugase u njima i svjetlo prirode i svjetlo objave, i da ih tako osujete za nadolazeće kraljevstvo Božje*.“²⁸

U tumačenju Levijatanova značenja Marulić se koristi figurativnim načinom izražavanja s danas neobičnim metaforama karakterističnim inače za rane kršćanske pisce. Upravo takva je metafora „uzda volje Božje“. Ovdje je glavno vrelo citata Knjiga o Jobu i Evandjelje po Ivanu. Na temelju njih, Marulić razvija i razmatra misao o oholosti i lažljivosti onih koji se povode za Đavlom. Na koncu devetoga poglavlja „o prirodi demona“ čitatelju upućuje sljedeći savjet²⁹:

Lažju je, doista, i prijevarom odveo prve ljude u propast. A u istini nije ustrajao jer se od Boga, koji je istina, udaljio uzoholivši se u srcu. Valja ga se, dakle, bojati kao ubojice i čuvati kao lašca. Naime, ako kadgod i govori istinu, u svojoj je nakani lažac jer ni istinu ne izriče iz želje da kaže istinu, nego zato što mu je stalo do toga da ga prevvari, kako bi lakovjerne, pošto postigne da se vjeruje njegovim riječima jer je kazao ponešto istinito i pokazao to iskreno, naposljetku strmoglavio u jamu zablude. Ma kako taj isti ne znao skrovite ljudske misli, ipak ih prosuđuje i otkriva po pokretima i kretnjama izvana. I tada, kamo god tko više naginje, a on to vidi, upinje se da ga tamo primjerenim kušnjama odvuče – nagovarajući ga na ono za čim god taj, kako on naslućuje, većma žudi. Ti pak, ako se hoćeš kloniti te opasnosti, i kad pomisliš što god zlo – nemoguće je naime da um ne pomisli kadšto na ono što je zabranjeno – čuvaj se da ne učiniš kretnju koja će odati tvoju misao i potruđi se da one misli unutra u duši nestane brže nego što se razlije po osjetilima te se preko njih ispolji. Jer ako se ona pokaže, bit ćeš češće napadan kako bi proveo u djelo ono na što si pomislio i možda ćeš, uzdrman u češćim borbama, naposljetku podleći.

²⁸ Hobbes, Thomas. Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004. str. 395.

²⁹ Marulić, Marko. Evandelistar. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 288-289.

Marulić se na ovome mjestu otkriva kao vrstan poznavalac ljudske duše, jer upozorava: „nemoguće je naime da um ne pomisli kadšto na ono što je zabranjeno“. Prirodno je, dakle, i posve ljudski da čovjek, s vremena na vrijeme, pomišlja i na zlo, ali upravo tada, kada je na velikoj kušnji, čovjek ne smije dozvoliti da ga ta časovita misao nadvlada, da postane njenim robom. Umjesto da poklekne pred njom, čovjek mora smjesta odagnati je iz svoje duše, prije negoli mu se ona „razlije po osjetilima“. Stoga čitatelju savjetuje budnost i trezvenost. Posebno naglašava suzdržanost u pokretima i kretanjama svoga tijela koji lako mogu odati naše nemire ili unutrašnje dvojbe. U jednu riječ, uvijek moramo biti oprezni kako ne bismo upali u zabludu iz koje više ne bi bilo moguće tako lako izaći.

U desetom poglavlju devete knjige *Evandelistara* Marulić uzima u razmatranje razloge postojanja Đavla, odnosno, pokušava utvrditi radi čega Bog dopušta postojanje Zla koje čovjeku donosi toliko nesreće i nesigurnosti. On pritom polazi od jednostavnoga i logičnoga objašnjenja: Zlo postoji stoga što neizravno pomaže afirmaciju Dobra, kada ga ne bi bilo, ne bi postojala ni potreba za krepošću:

„I mada je Bog koji unaprijed zna što će se dogoditi znao da će on (tj. Đavao, op. I. L.) zbog grijeha bahatosti biti otjeran s položaja svoga staleža, znao je ipak da je za pravednike korisno da on bude stvoren, naravno, zato da bi imali protivnika čije će ih dodijavanje izvježbati za borbu te će, kad naposljetku poluče pobjedu, biti ovjenčani većom slavom. Upravo iz tog se razloga, vjerujemo, rađaju i žive na svijetu i zli ljudi, tj. ne za svoju vlastitu korist jer oni treba da budu osuđeni, nego za korist onih koji treba da budu spašeni, eda bi ti, kad ih ne bude moguće nikakvom mržnjom od strane zlih, nikakvim progonom, nikakvom nepravdama odagnati s puta pravednosti i pobožnosti, pribavili sebi pred Bogom mnogo više milosti nego što bi pribavili kad u životu ne bi trpjeli nikakva protivljenja. K tomu je samo providnost previšnjeg Stvoritelja svijeta, stvorivši mnoga dobra, zapovjedila da nastanu i neka njima protivna zla zato da bi dobra u usporedbi sa zlima učinila poželjnijima. Stoga više žudimo za rajem jer znamo da postoji i pakao, a život više volimo zbog straha od smrti. Svjetlo nam ugodnijim čini nelagodnost mraka, tjeskobe bolesti čine zdravije još dražim, a da se revnije uspinjemo k vrhuncu kreposti, na to a da se revnije uspinjemo k vrhuncu kreposti, na to su nas prinudile teške kazne koje su određene grešnicima. Dakle, i đavao je zato stvoren da bismo, ozlojeđeni njegovom gadošću, većma težili da budemo primljeni u društvo anđela.“³⁰

Možemo pretpostaviti da je ovakvo Marulićevo razmišljanje posljedica čitanja sv. Augustina, koji je tvrdio da Zlo Bog dopušta kao dio

³⁰ Marulić, Marko. *Evandelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 290.

sveopćega reda, i služi kao ukras cjeline, jer se ljepota rađa iz jedinstva suprotnosti; bez kontrasta dobra i zla, dobro ne bi imalo svoju vrijednost (De odr. II 4:7).³¹ Služeći se prisposobom sv. Pavla iz Druge poslanice Kološanima da je svetim Kristovim križem slomljena i pobijeđena Đavolova vlast, Marulić ustvrđuje da je svijet nakon objavljivanja Evandjelja prestao smatrati demone bogovima. Unatoč tome „ona je previjana zmija“, odnosno Nečastivi, „izmislila drugu vrstu prijevara: počela je sijati krivovjerja i poticati ljude na poroke. A to joj je, kako rekosmo, bilo dopušteno zato da bi jakost i postojanost svetaca izašla na javu i zločinci bar tada kad budu osuđeni shvatili kako su se nečistom duhu pokoravali, a kako su dobroga Gospodina napustili. Protiv njih, dakle, a u obranu pravednih uzvikuje Bog kod Izaije i veli: „*Gle, ja sam stvorio kovača koji raspiruje žeravicu u vatri i vadi iz nje oružje da ga kuje. Ali sam stvorio i zatornika da uništi svako oružje koje je skovano protiv tebe. I svaki ćeš jezik koji bude govorio protiv tebe na sudu pobiti.*“ Đavolovo su, stoga, oružje oni koji svojim zabludama napadaju vjeru katoličku te treba da od onih koji im se suprotstavljaju boreći se za istinu budu osuđeni kako bi i pobijeđeni primili kaznu i pobjednici slavu. Slijedi naime: „*To je baština sluga Gospodnjih i pravda njihova preda mnom – veli Gospod.*“³²

Marulić ovdje citira drugi dio biblijske starozavjetne knjige proroka Izaije, koji se naziva *Knjigom utjehe*. Ona je nastala u doba kada je Jeruzalem razoren a židovski narod živio u babilonskom sužanjstvu. Pisac se zanosi konačnim oslobođenjem, te u povijesnim događajima iščitava Jahvine planove. Tako i Marulić u tim riječima prepoznaje dublju moralnu poruku primjenjivu za njegove suvremenike. Jer, „kovač koji raspiruje žeravicu u vatri i vadi iz nje oružje da ga kuje“ zapravo je Nečastivi, dok su oružje njegovi sljedbenici, koji nastoje napadati i osujetiti pravu božju vjeru. No, Bog/Jahve je stvorio svog „zatornika“, da osujeti te podle namjere. Najvjerojatnije se radi o idealnoj osobi, *Sluzi*, onome koji svojom patnjom spašava i sabire rasijane narode. *Novi zavjet* prepoznaje u njemu Isusa Krista. Marulićev odabir proroka Izaije zasigurno nije bio slučajan, jer „Izaijina poezija ide u najljepše stranice SZ. Smatra se klasikom Biblije. Pravi je umjetnik: zna jednako lijepo izraziti prijeteći govor snažne oštine kao i svečani hvalospjev, bogatstvo i smionost svoga predodžbenog svijeta. I u najvišoj strastvenosti zna sačuvati pravu i plemenitu mjeru.“³³ Na svojim

³¹ Majorov, G. G. Formiranje srednjovekovne filozofije: latinska patristika. Beograd: Grafos, 1982. str. 309.

³² Marulić, Marko. Evandelistar. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 291.

³³ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 44 (Uvodi i napomene).

najboljim stranicama i Marulić je pokazivao slična umjetnička nagnuća, biti strastven, ali uvijek čuvajući pravu i plemenitu mjeru.

U jedanaestom poglavlju treće knjige *Evandelistara* Marulić govori o vlastitim imenima demona, kako bi pokazao raznovrsnost njihovih poroka. Pri tome se oslanja na izvore, poput Eusebija, čije etimologije nisu bile osobito pouzdane. Démoni se, primjerice, zovu tako „ne zato što bi bili *daemones*, tj. oni koji znaju, nego po *dimenin*, kako reče Eusebije, tj. zato što su navikli strašiti. Prestravljuju nas naime kad se pojavljuju tako da ih možemo vidjeti. Đavao se pak tako zove jer je tužitelj grešnikâ. Grci, naime, toga zovu *diabolus*, a mi *criminator*. Sotona i Zebulon hebrejska su imena; ovaj se tumači kao 'tijek noći', a onaj kao 'protivnik', jer se djela demonâ zbivaju u mraku i jer neprekidnom mržnjom progone sve sveto. Ti se zovu i duhovi, ali ne bez dodatka 'zli' ili 'nevaljali'. Duhovi su, naime, puni baš svake zloće i krcati svake nečistoće. Belijal se tumači 'bez jarma' ili 'bez gospodara'. On je, naime, rekao ponijevši se u oholosti: „*Postaviti ću svoje sjedište na sjeveru i bit ću jednak Previšnjemu*“. Stresavši, dakle, sa sebe jaram poslušnosti, nije htio trpjeti Gospoda, pa je stoga bio bačen na dno provalije. Ali se još uvijek ne prestaje oholiti niti odustaje od želje da gazi ljude. O Asmodeju čitamo u *Tobiji*, a tumači se kao 'sud stvorenja' ili 'pljesak onoga koji sudi', jer je stvoren za kaznu zlih i provjeravanje čestitih. Belzebub znači 'bog muha'. Naime, premda svima namješta mreže, hvata samo muhe, tj. slabe, a jače ne može nadvladati. Mamon je sirijsko-hebrejska riječ, a označuje bogatstvo ili želje. Njima on sputava pamet nerazboritima da ne mogu služiti Bogu kad počnu služiti Mamonu.“³⁴

Etimologija riječi demon koju tumači Marulić problematična je. Naime, etimološki grčka riječ *daímon*, u jednini označava božansko stvorenje, osobito boga zaštitnika, a u množini niža bića, zle duhove. Stari Zavjet odražava narodna vjerovanja koja diviniziraju sile što se kriju iza zala ljudskoga roda, ali uvijek naglašava Božju nadmoć. U kršćanskoj literaturi demon živi u čovjeku, on je oličenje zla. Postao je sinonim đavla, Sotone, dok je *daimon* u grčkoj književnosti „unutrašnji glas“, onaj koji upravlja našim djelima, kao Sokratov „demon“. Tek kasniji judaizam razvija pravu demonologiju, osobito o Sotoninoj vojsci, legijama demona koje muče ljude.³⁵ Sotonin se pad najčešće pripisuje oholosti. Marulićevo tumačenje značenja riječi Đavao kao tužitelj uglavnom je točno, jer grčka riječ *diábolos*, „klevetnik“, „onaj koji dijeli“, predstavlja prijevod hebrejske riječi *satan*, Sotona).³⁶ Hebrejski izraz *satan* znači „protivnik“.

³⁴ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 292.

³⁵ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 36.

³⁶ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 41.

Sotona je u kršćanskom vjerovanju pali anđeo, koji je, sa sudruzima vragovima/demonima, glavni neprijatelj Božji i djelatni širitelj zla. Rana je Crkva naučavala da je pad Sotonin prethodio stvaranju čovjeka i vidjela je aluziju na to u Izaije (14,12 i dalje)³⁷:

Quomodo cecidisti de coelo, Lucifer, qui mane oriebaris? Corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: in coelum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus aquilonis, etc. Matija Petar Katančić to prevodi: *Kako si pao s neba, Luciferu, koji jutrom ustajaše? Svalio si se na zemlju koji ranjaše narode? Koji veljaše u srcu tvomu: na nebo ću uzići, svrhu zvizda Božjih uzvisit ću pristolje moje, sidit ću na gori oporuke, na bocim sivera itd.*³⁸ U suvremeno prijevodu te riječi glase ovako: *Kako pade sa nebesa, / Svjetlonošo, sine zorin? / Kako li si oboren na zemlju, / ti vladaru narodâ? / U svom si srcu govorio: 'Uspet ću se na nebesa, / povrh zvijezda Božjih / prijesto ću sebi dići. / Na zbornoj ću stolovati gori / na krajnjem sjeveru.*

Nasuprot tome, Sotona je u nekim od Crkve zabranjenim vjerovanjima ostao slavljjen kao božanski princip, podjednako važan kao i Bog. Budući da Crkva nije tolerirala dualistička tumačenja, progonila ih je kao i sve ostale heretičke pokrete. Tako je u bogumilskim i patarenskim vjerovanjima postojala tvrdnja da Bog nije stvorio stvari, da nije stvorio „vidimih“. Sav svijet je u zlu, dakle, nije stvoren od Boga. Bogumili su naučavali sljedeće³⁹:

Satanael, bačen iz neba, nemogav na vodah sjediti, jer zemlja bijaše nevidljiva i neuredjena, imajući on jošte priliku božju i moć stvorenja, sazove angjele s njim otpadoše i ohrabriv jih reče: pošto bog stvori nebo i zemlju (I Mos. I, 1) i ja ću, kano drugi bog, učiniti drugo nebo i po tom sva ostala jednakim redom. Reče dakle: budi svod i bi, neka budu ova i ova i biše. I kada je drugo nebo nakitio, i vode od lica zemlje odielio i nje, kako mu se svidjelo, porazredio, nakitio je i uredio zemlju, i sve učinio, što se iz zemlje radja i životinje i ostala, te učini ju prebivalištem sebi i ostalim odpalim silam. Onda sazdavši Adama iz zemlje vodom umiešane, ravno ga postavi, čini njeka vlaga (voříć) odteče u desnu nogu, i izašavši palcem na

³⁷ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 1094.

³⁸ Hall, James. Rječnik tema i simbola u umjetnosti. Zagreb: „August Cesarec“, 1991. str. 317.

³⁹ Rački, Franjo. Bogumili i Patareni. // Rad 10, (1870). Zagreb: JAZU, 1870. str.168.

zemlju omota se i dah sliku zmije. Satanael pako sabrav svoj dah udahne život u tielo, koje sam učini. Ali taj njegov dah radi rahlosti (tiela) oteče takodjer u desnu nogu i palcem na anatomu kaplju onu, koja umah doliv život i izlučiv se od palca, postade zmijom i plazijaše; 'a to je zmija mudra i umna, jer dobi Satanaelov dah mjesto duše (ψυχή). Ovo vidjevši taj nov tvorac (δημιουργός) i primjetivši da badava radi, otpravi poslanike k dobromu otcu, da ga mole neka pošalje svoga duha (πνοήν), i obeća da će čovjek, ako dobije život, biti obojici, i da će njegovim rodnom popuniti prebivališta, iz kojih bijaše angjeli bačeni. Bog kano dobrostiv privoli i udahnu Satanaelovu tvorcu duh života (πνεῦμα ζωής), i umah bude čovjek dušom životan (εἰς ψυχὴν ζώσαν), koja je tielo razsvietlila i mnogom krasotom naresila. Kašnje kada bi i Eva iz njega bila učinjena i jednakim sjajem narešena, Satanael nenavišću pobudjen poče zasjedat svojemu tvorcu, unidje u čreva zmije, obleža Evu, da njegovo sjeme bude prije od Adamova u njezinu tielu, da ga pokvari i priechi u rastu i množenju. Evu su brzo popali trudovi i rodi iz priloga sa Satanaelom Kaina i jednaku mu sestru imenom Kalomenu. Nu i Adam ljubomorani spava s Evom i rodi Abela; ovoga ubije odmah Kain i tiem uvede u sviet umorstvo. Prilegom s Evom u podobi zmije izgubi Satanael božansku priliku i odjeću i moć stvaranja u božje ime, čim bude taman i svim mrzak. Ali dobar otac ublaži svoju srdžbu i dopusti mu ostati gospodarom svijeta (κοσμοκράτορα) i gospodinom nad svim, što je otpadši iz neba bio stvorio.

Belijal je hebrejska istoznačnica za đavla, vruga ili zloduha. Nasuprot tome, Asmodej potječe iz perzijskoga jezika (Aešma Deva – demon požude i srdžbe). Ovaj su izraz Židovi vjerojatno preuzeli u vrijeme babilonskoga sužanjstva. Asmodej, „zli duh“, demon požude, pojavljuje se u apokrifnoj Knjizi o Tobiji, a ime mu je vjerojatno posuđeno od Aešme, jednog od sedam arhanđela perzijske mitologije. Opisan je kao zloduh koji djeluje protiv mladih bračnih parova kako bi osujetio njihovu zajedničku ljubavnu sreću. Asmodej se zaljubio u Saru, kći Raguelovu, buduću Tobijinu ženu, i uzrokovao smrt sedmorice njezinih muževa zaredom, daveći ih uvijek tijekom prve bračne noći.⁴⁰ Onemogućen je dimom spaljenog ribljeg srca, a konačno ga svladava i protjerava arhanđeo Rafael.⁴¹

Marulićevo tumačenje etimologije Belzebuba je točno, a izvorno se odnosio na nekoga filistejskoga idola u obličju zmije. Budući da su Filistejci bili židovski neprijatelji, i njihova su božanstva smatrana demonskim pojavama. Slično se dogodilo i s aramejskim Mamonom, koji bijaše

⁴⁰ Brewer, Ebenezer C. The Wordsworth dictionary of phrase and fable. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Reference, 2001. str. 67.

⁴¹ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979. str. 566.

poganskim božanstvom bogatstva i novaca. U Marulićevom etimologiziranju i tumačenju demonskih pojava otkrivamo tipičnog humanističkog erudita, koji povijesne činjenice sagledava u svjetlu suvremene filološke znanosti. Raznovrsnost imena njemu će poslužiti kao dokaz raznovrsnosti ljudskih poroka. Vrlo je duhovita njegova dosjetka o Belzebubu koji kao „gospodar muha“, odnosno, pauk, namiješta i razapinje svoje opake mreže u koje ulijeću „muhe“, tj. slabe ljudske duše, one koje nisu u stanju oduprijeti se zlu.

U istom duhu Marulić nastavlja i dvanaesto poglavlje treće knjige *Evangelistara*, gdje raspravlja o životinjskim imenima demona. Pritom polazi od postavke da se demonima pridaju imena različitih zvijeri stoga što im se anđeoska priroda izmetnula u životinjsku. Prikaz zla kao stvorenja složena od životinjskih značajki pripada staroj perzijskoj i egipatskoj religiji. Upravo je istočnjački utjecaj proizveo mnogoglave nemani u *Otkrovenju* i Sotonu u bizantskoj umjetnosti. Kasnija je zapadna srednjovjekovna umjetnost preradila njegovo obličje, prikazujući ga, zapravo, čovjekolikim, ali s mnogobrojnim životinjskim dodacima.⁴²

Ovoga puta Marulić prvo poseže za Psalmima i prorokom Ezekijelom⁴³:

Stoga i David, moleći Boga, kaže: „*Ne predaj zvijerima duše koje te ispovijedaju!*“ I drugdje taj isti reče: „*Izgrdi zvijeri u trsci!*“ Krhak je, naime, kao trska onaj tko dopušta da ga oni pobijede, a ne utječe se radije za pomoć Bogu da bi ih pobijedio. I kod Ezekijela obećava Gospod da će učiniti da najgore zvijeri nestanu sa zemlje, što se dijelom ispunilo kod prvoga dolaska Kristova, a dijelom će se – vjerujemo – ispuniti kod drugoga kad sve te zvijeri budu odgurnute u ponor pakleni. Oni se nazivaju i lavovi i zmajevi, jer nas sad napadaju otvoreno kao lav, sad nas vrebaju iz potaje kao zmajevi. Đavao je također poskok i bazilisk, ali samo za one koje nadvlada u prvom susretu. Jer poskok ubija ugrizom, a bazilisk samo pogledom. No čovjeku se pravednu kaže: „*Hodat ćeš po poskoku i bazilisku i zgazit ćeš lava i zmaja.*“

Prvi citat Marulić preuzima iz *Tužaljke zbog opustošenja Hrama* (Psalam 74), koja se pripisuje Asafu. Psalam izvorno opisuje opustošenje Hrama za kralja Nabukodonosora god. 587. Proročki je glas tada zašutio. Prema prijevodu Filiberta Gassa taj stih glasio bi zapravo „Ne predaj

⁴² Hall, James. Rječnik tema i simbola u umjetnosti. Zagreb: "August Cesarec", 1991. str. 317.

⁴³ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 293.

jastrebu život grlice svoje, / i život svojih siromaha ne zaboravi zauvijek!⁴⁴ Drugi citat potječe iz pjesme *Slavni put Jahvin od Egipta do Siona* (Psalam 68), koja se pripisuje kralju Davidu. U Gassovi prijevodu on glasi: „Ukroti neman u trsci, / stado bikova s teladi narodâ!“⁴⁵ Posljednji je citat iz pjesme *Pod Božjim okriljem* (Psalam 91): „Nogom ćeš gaziti lava i ljuticu (doslovno 'baziliska'), / zgazit ćeš lavića i zmiju.“⁴⁶ Marulić u tekstu kao demonske životinje spominje lavove (*leones*), zmajeve (*dracones*), baziliska (*basiliscus*) i poskoka (*aspis*). Nabrojene četiri životinje sv. Augustin opisuje kao četiri đavolska obličja koja je zgazio Krist slavodobitnik. Životinje fantastičnih karakteristika počele su se prikazivati u umjetnosti zahvaljujući kanonskim izvorima i legendama, zajedno s proučavanjem srednjovjekovnih enciklopedija i poučnih zbornika. Njihova simbolika povezana je uvijek sa zlom preko starozavjetnih tekstova. Zmaj se u ikonografiji predstavljao kao veliki gušter s rogovima, četiri kandže i šišmiševim krilima. Detaljno je opisan u Ivanovom *Otkrovenju*, a kasnije se prikazivao u različitim kontekstima.⁴⁷ Bazilisk, „kraljevski gmaz“, nazvan tako po bijeloj mrlji na glavi nalik na krunu, je mitološka životinja, napola pijetao, napola zmija. Prema legendi, koju prvi zapisuje Plinije Stariji, to je opasna životinja koja ubija samim svojim pogledom. U najstarijoj simbolici bazilisk se općenito shvaća kao slika đavla ili Antikrista. Takvo se tumačenje zasniva na spomenutom odlomku Psalma 91,13.⁴⁸

„O Behemotu se i Levijatanu“, nastavlja Marulić, „čita u povijesti Jobovoj, za koje rekosmo da se zovu slon, odnosno kit. Jedan se od njih, ipak, tumači kao zvijer u pravom smislu riječi, a drugi kao onaj koji one progoni: jer kao najdivljija zvijer nikad ne miruje od proganjanja ljudi. Zove se, osim toga, lisica jer je prijevaran kao na primjer u psalmu: „*Neka bude plijen lisicama!*“. A tko oponaša njegovu lukavost, lisica je, kako se u Evanđelju kaže za Heroda: „*Idite i recite onoj lisici!*“ Salamon ga u *Izrekama* naziva pijavicom: *Pijavica – reče – ima dvije kćeri koje vele: 'Daj, daj.'*“ A tko su te kćeri koje se ničim, ma koliko im dao, ne mogu nasititi ako li ne požuda i lakomost? Tko se uhvati u njihove zamke, đavao će tada uistinu biti pijavica ispijajući mu preko požude krv, a preko

⁴⁴ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 848.

⁴⁵ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 839.

⁴⁶ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 869.

⁴⁷ Giorgi, R. *Angeli e Demoni*. Milano: Electa, 2003. str. 99.

⁴⁸ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979. str. 141-142.

ispunjenja požude duh kako bi mu škodio ujedno tijelu i duši. Taj se isti naziva zmija i štipavac. Čist je, naime, otrov sve što god on savjetuje. Pa ipak, od straha od te pogibelji oslobađa svoje sluge Spasitelj koji veli: „*Evo, dao sam vam vlast da gazite po zmijama i štipavcima.*“ Kod Izaije je pisano: „*Ispunit će im se kuće zmajevima pa će ondje nojevi stanovati i jarci skakati, a ćukovi ćukati i Sirene pjevati u raskošnim dvorima.*“⁴⁹

Na ovome mjestu Marulić osjeća potrebu za jednim širokim objašnjenjem. Humanistički solidno obrazovan, ne može on ni u ovakvu religioznu djelu bez antičkih reminiscencija i primjera⁵⁰:

To su imena demonâ. Njihova si kuća ako propalo živiš, zmaj ti je đavo ako se ne kloniš njegova otrovnog daha, a noj ti je ako te sputavaju brige za zemaljske stvari. Mada, naime, noj ima krila, ipak ne može nikada poletjeti sa zemlje. Đavao je za te jarac ako ostariš u porocima, jer je starost bradata. Ćuk je za te ako život provodiš u mraku i odvraćaš se od onoga koji veli: „*Ja sam svjetlo svijeta.*“ Ćuk je, naime, noćna ptica. Najposlije, Sirena ti je u raskošnim dvorima ako uživaš u ljubavnim pjesmama i zvuku kitare koji te potiče na tjelesnu razbludu. Kažu naime da su Sirene nekoć na sicilskoj obali očaravale junake koji su plovili onuda pa ih znale uspavati, a onda rastrgati. Te će lako uhvatiti onoga koji poput Odiseja ne začepi uši i ne prođe pored njih.

Nije teško u ovom posljednjem tumačenju prepoznati ne samo aluzije na Homerovu *Odiseju* nego i na Marulićevu stvarnost: ljubavne pjesme i zvuk kitare koji potiče na tjelesnu razbludu nedvojbeno aludiraju na suvremene gradske običaje u renesansnom Splitu. U zaključnom dijelu dvanaestoga poglavlja posvećenog životinjskim imenima demona, Marulić, služeći se snažnim i efektnim pasusima preuzetima iz Ezekijela i Ivanove *Apokalipse*, dovodi čitatelja do gotovo dramatskoga završetka, kako bi u njega izazvao odgovarajuće emocije i potakao ga na preispitivanje vlastite savjesti⁵¹:

Demoni se, osim toga, nazivaju pticama nebeskim jer sjeme riječi Božje, koje padne na tvrdo tlo i koje nije porao nikakav plug grižnje savjesti, odmah ugrabe i pozoblju. Na ovako pak okorjela čovjeka božanska pravednost prijeteći grmi kod Ezekijela i veli: „*Dadoh te zvijerima zemaljskim i pticama nebeskim da te požderu.*“ Oni su oni skakavci u *Otkrovenju* „*slični bojnim konjima*“, jer su žestoki, „*na glavi im krune kao od zlata*“, jer su oholi, „*lica im ljudska, a kose ženske*“, jer vrebaju na oba spola, „*zubi im lavlji*“, jer proždiru one koje pobijede, „*imaju željezne oklope*“,

⁴⁹ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 293-294.

⁵⁰ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 294.

⁵¹ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 295.

jer su otvrdnuli u zlu, „*šuste krilima*“, jer brzo prolaze svakuda, „*imaju šiljate repove poput štipavaca*“, jer im je jedina svrha da škode ljudima. „*I imaju – reče – nad sobom kao kralja anđela Bezdana, kojemu je hebrejski ime Abadon, što znači izgonitelj.*“ On uzrokuje naime da budu izgnani iz nebeske domovine oni koji podlegnu njegovoj kušnji. Tko bi ikada mogao umaći bilo okrutnostima bilo podvalama tako strašnih zvijeri i tako zlohotnih duhova kad ljudima u pogibli ne bi pružao pomoć Gospod, kad ne bi sila božanska obuzdavala njihov bijes i suzbijala njihove varke?

Abadon je zli anđeo iz *Otkrovenja*.

Nakon što je objasnio imena demona po gadnim životinjama, Marulić u trinaestom poglavlju prikazuje zloduhe koji su nazvani po ljudima s na visokim javnim službama. Polazeći od riječi *Propovjednika*, koje omaškom navodi kao *Izreke*, on Đavla naziva kraljem i djetetom, jer ne stari i ne osjeća zub vremena. Prizivajući čitatelju pred oči poznate biblijske povijesti o sudbini Izabranoga naroda, Marulić u svemu pronalazi skrivenu unutrašnju simboliku i analogiju, tako da čitatelju nudi i posebno tumačenje biblijskoga teksta. Pritom ga odmah upozorava da se uvijek mora čuvati Đavla koji uporno i drsko nagovara čovjeka na grijeh.

Naime, piše Marulić, „jao zemaljskom čovjeku koji se pokorava vlasti nečistog duha! Taj je isti i faraon, kralj Egipta, kralj mraka; tako se, naime, tumači Egipat. Faraon je, dakle, onaj tko čini teškoće narodu Božjem ne hoteći ga otpustiti da prinese žrtvu Bogu, nego traži da služi njemu tjerajući ga na zemljane i blatne radove. On je i Sihon, kralj Amorejaca. Sihon se tumači kao neplodno i visoko stablo. I jedno i drugo pristaje demonu koji ne daje od sebe nikakva dobra ploda i prekomjerno se uznosi od oholosti. Amorejcima se nazivaju oni koji uzrokuju ili govore gorčinu. A što je gorče od krivovjerničke izopačenosti? Taj je, dakle, Sihon kralj krivovjeraca zato da bi zajedno s njim oni propali ako se od njega ne obrate Kristu koji je *istina*. To je onaj oholi Sihon koji vjernim Izraelcima nije dopustio da u miru prođu kroz zemlju njegova kraljevstva, nego im se suprotstavio oružjem, ali je podlegao u boju koji se zametnuo.“⁵²

Faraon (egip. *per-aa*, „velika kuća“ tj. kraljevski dvor) naziv je kraljeva staroga Egipta. Pod faraonima Hiksa, Egipat je za Židove postao mjesto tlačenja i Bog ih je, posredstvom Mojsija i Arona, umnoživši znakove, čuda i zla egipatska, iz nje izbavio oko 1250. pr. Kr.⁵³ „Zemljani i blatni radovi“ o kojima pripovijeda Marulić teški su poljski radovi i izrada velikog broja opeka od ilovače koje su Židovi morali raditi pod prisilom u

⁵² Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 295-296.

⁵³ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 44.

Egiptu. Pobjegavši od faraonovih vojnika Izraelci su četrdeset godina lutali pustinjom dok napokon nisu došli u Kanaan. Sihon (Sehon) je bio kralj Amorejaca, prastanovnika Kanaana, jedan od starosjedilaca Obećane zemlje. Za priču o Sihonu Marulić pronalazi nadahnuće u Knjizi Brojeva.

Iz istog starozavjetnog izvora on će oblikovati i pripovijest o proroku Bileamu: „Demon, naime, može napastovati svete ljude, ali ih ne može pobijediti jer ih štiti Bog kojemu služe. Taj je također kralj moapski Balak koji je silio gatara Bileama da prokune vjerni narod. No Bileam nije mogao prokleti one koje je Bog blagoslovio. Balak se tumači kao isključenje i proždiranje. Balak je, dakle, stoga davao što se upinje da sluge Božje liši baštine dobara nebeskih pa potiče protiv njih mržnju nevjernikâ želeći ih progonima odvratiti od vjere, a potom ih, kad se odvrte proždrijeti.“⁵⁴ U vrlo slikovitoj pripovijesti biblijski tekst kaže kako je Bog Bileamu, nezadovoljan što je otišao iz Mezopotamije u Moab, na putu poslao anđela i njegova je magarica, preplašena, triput odbila krenuti dalje. Stigavši do Balaka prorok Bileam blagoslivlje Izraelce koje je trebao prokleti (Br 22-24).⁵⁵

U nastavku slijede biblijske predaje o Jošui i kralju Jojakinu: „On je (tj. Đavao, op. I.L.) također kralj ajski. Provalija ili ponor kaže se Aj, a to je pakao, boravište demonâ. Spominje se da je toga ajskoga kralja Jošua pobijedio u ratu i zarobio te ga pribio na križ, vojsku mu razbio i grad zapalio. Slijedimo, dakle, vođu Jošuu, pa ćemo pobijediti ratujući protiv kralja ajskoga. I, bude li on vidio da mi nosimo zastavu križa u kojoj je naš Jošua, pribijajući samoga sebe na križ, pribio u stvari njega, past će na zemlju preneražen od straha ili će se okrenuti i dati u bijeg. O njemu je Izaija prorekao ovo: „*Od lica Gospodnjeg prepast će se Asur, šibom, tj. križem Gospodnjim, udaren.*“ A njegov grad koji je vladao bijahu pogani. Taj je pak tada bio spaljen u ognju kad su se pogani obratili Kristu. „*Došao sam – reče – baciti oganj na zemlju, i što bih htio ako li ne da se već zapalio!*“ Taj je isti davao Nabukodonozor, kralj Babilona. Nabukodonozor se tumači kao onaj koji sjedi u nevolji koje je svjestan. Jer, ma kako bio svjestan svoje zablude, davao se ipak, pobunjenih protiv svoga Stvoritelja, ne može, kako je ohol, nikada navesti da se pokaje za svoj grijeh. A kralj je Babilona vršeći vlast nad onima koji su smeteni od kakve zablude. Jer, Babilon znači smetenost. Opisuje se kako je taj opsjeo Jeruzalem, tj. čovjeku vjernom postavio zamku. No ipak nije mogao osvojiti grad vlastitim snagama dok mu se kralj Jojakin, tj. dio razumne duše, nije svojevolumno predao. Taj je, dakle, Jojakin bio zarobljen jer je htio da bude

⁵⁴ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 296.

⁵⁵ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 21.

zarobljen, pa je iz Jeruzalema odveden u Babilon, tj. iz vrlina u poroke. Stoga, ako se od svoje volje ne predamo đavlu i ne prihvatimo njegov zlohotan nagovor, on će, doduše, moći napadati kulu naše duše, ali je neće moći osvojiti.⁵⁶

Jošua (Jozua) je prema Bibliji bio pomoćnik a zatim i nasljednik Mojsijev, predvodnik naroda Izraelova na prelasku preko rijeke Jordan, politički i vojni vođa u osvajanju Kanaana (Palestine), jedan od tri najveća starozavjetna heroja. O tome pripovijeda cijela Jošua knjiga. Primjerice, pripovijeda o tome kako je zaustavio sunce i mjesec, da bi imao vremena pobijediti neprijatelje Izraela, potukavši naposljetku Amorejce. On je također bio taj koji će, okupivši narod u Šekemu, sklopiti svečani savez kojim se Izrael obvezuje da će služiti Jahvi i odreći se drugih bogova, te se pokoravati Zakonu.⁵⁷ Osvojio je grad Aj (Haj) blizu Betela i objesio njihova kralja o jedno stablo. Upravo na tu epizodu aludira Marulić, pogrešno tvrdeći da je ajski kralj bio pribijen na križ. Svojevrsan prototip Đavla prema Maruliću bio je i babilonski kralj Nabukodonosor, tip moćnog kralja tiranina, veliki graditelj, osvajač Sirije i Palestine. Da bi 601. pr. Kr. ugušio pobunu judejskog kralja Jojakima, opustošio je Judu i napao Jeruzalem koji se morao predati. Novi kralj Jojakin odveden je zajedno s plemićima u sužanjstvo u Babilon.⁵⁸

Tumačenje koje Marulić ovdje iznosi današnjem se čitatelju može učiniti pomalo nategnuto jer se povlače analogije između povijesnih događaja i temeljnih kršćanskih ideja o zlu, te se one koriste kao „dokaz“ za nešto što je već unaprijed zamišljeno kao ostvarenje božanskoga plana. Teško se oteti dojmu da je Marulić, u velikoj želji da čitatelja uvjeri u svoje tvrdnje, u nekim slučajevima prelazio onu granicu koja maštu dijeli od realnosti. No, možda je to samo danak ukusu i stilu onoga vremena. Starozavjetna biblijska povijest o sudbini Izabranoga naroda, koja je i sama bila pomalo idealizirana i ideologizirana, pripadala je više književnosti i mitologiji negoli pravoj povijesti, pa je na taj način bila i pogodna za daljnje mitologizacije i alegorizacije.

Nakon što je prikazao najznačajnije nazive predstavnika javne vlasti, Marulić prelazi na tumačenje imena demona po neslužbenim osobama. To je tema četrnaestoga poglavlja. Započinje s egipatskim prvorodencima, demonima „koji su među svima prvi po zloći. Jer Gospod veli: „*Meni pripada sve prvorodeno. Otkako sam pobio prvorodence u zemlji egipatskoj, sebi sam posvetio sve što god se rodi prvo u Izraelu.*“ I zaista, da Gospodin

⁵⁶ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 297.

⁵⁷ *Rječnik biblijske kulture*. Zagreb: AGM, 1999. str. 90.

⁵⁸ *Rječnik biblijske kulture*. Zagreb: AGM, 1999. str. 139.

naš Isus Krist nije pobio prvorodence Egipta „*Poglavarstva*, kako reče Apostol, *i protivne Vlasti vodeći u pobjedonosnoj povorci pobijedivši ih križem*“, posvećenje njegovo, koji je „*prvorodenac svakog stvorenja*“, ne bi nipošto bilo moglo stići do nas. Tko, dakle, neće da bude ubijen s prvorodencima Egipta, neka ostane u blagoslovu prvorodenca Krista da bi bio spašen.⁵⁹ U biblijsko doba pravo prvorodenstva davalo je prednosti, primjerice dvostruki dio naslijeđa te odgovornost za obitelj nakon očeve smrti. To se pravo, u slučaju velikog prekršaja moglo izgubiti ili dati dobrovoljno nekom drugom, kao što je Ezav prodao svoje pravo prvorodstva Jakovu za tanjur leće. Prvorodeni sinovi i životinje morali su biti posvećeni Bogu. No, kako se Bog grozio žrtvovanja djece prvorodenac se zamjenjivao janjetom ili parom grlica. Leviti su bili posvećeni Bogu umjesto prvorodjenih iz naroda da bi služili u Hramu.⁶⁰ Prisposodobom o prvorodencima Marulić čitatelja upućuje na potrebu posvećenja Bogu, da bi bio spašen od vlastitih grijeha. I on se mora „žrtvovati“ kao prvorodenci, ali prije svega u duhovnom i moralnom smislu. U nastavku Marulić pripovijeda o Sidoncima, Kaldejcima i Etiopljanjima koji su u Bibliji bili poistovječeni s demonima⁶¹:

Ti se (tj. demoni, op. I.L.) nazivaju i Sidonci, tj. lovci. No one koji budu ljudi a ne zvijeri neće moći ti Sidonci uhvatiti u lovu. Jer lov se odnosi na hvatanje zvijeri, a ne na hvatanje ljudi. Onaj se ipak tko griješi pretvara iz čovjeka u životinju. Prorok kaže: „*Kad je bio u časti, čovjek to nije shvatio pa je bio uspoređen s nerazumnom stokom i postao joj sličan.*“ Ti se nazivaju i Kaldejci, a kod proroka Habakuka Gospod se prijeti da će ih podići protiv onih koji preziru pravednike. „*Evo, ja ću – reče – podići Kaldejce, narod ljut i nagao što hodi širom zemlje da zaposjedne šatore koji nisu njegovi.*“ Kaldejci se tumače kao demoni ili kao divlji. I budući da oni idu preko širine koja vodi u propast, ti sebi naprotiv izaberi uzak put koji vodi k spasenju, pa ti Kaldejci neće ući u šator u kojem vide da boravi Krist, nego će ući u šator u kojem nema kreposti i koji je otvoren porocima, tj. u dušu nevaljala čovjeka koja je prije grijeha pripadala Bogu, a nakon grijeha dana je u posjed sotoni da bi tako ona koja nije bila njegova po prirodi bila njegova po grijehu. Poznato je da su kod istog proroka zli duhovi obilježeni i imenom Etiopljani. „*Vidjeh – reče – u nevolji šatore etiopske.*“ Šatori su etiopski svi bezakonici, nevjernici, besramnici i lakomci. U njima, naime, oni stanuju i njihovim se mesom hrane. O takvu je čovjeku rečeno u psalmu ovo: „*Dao si ga za hranu narodima etiopskim.*“ O pravedniku se pak i vjerniku kaže: „*Pred njim će Etiopljani pasti na koljena.*“ Ti se tumače kao

⁵⁹ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 297-298.

⁶⁰ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 176.

⁶¹ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 298-299.

mrak i tama. Kako li je, dakle, bijedno, kako li je od svake nesreće još veće zlo služiti mraku, a od Boga se, koji je svjetlo, udaljiti!

Sidon je bio grad u Fenikiji. Sidonci bijahu veliki neprijatelji Izraelaca, pa su im mnogi njihovi proroci proricali zlo. Kaldeja se nazivala zemlja u Mezopotamiji, a njene stanovnike Židovi su smatrali zlima i pokvarenima. Prorok Habakuk, kojega citira Marulić, bio je poznat kao „najavitelj Božje tajnovitosti“, jedan od dvanaestorice starozavjetnih „malih“ proroka. Ime mu na hebrejskom jeziku znači vjerojatno *bosiljak*.⁶² On živi u vrijeme kada počinje naglo širenje novobabilonskog carstva poslije bitke kod Karkemiša (605.), kojom konačno propada asirska moć na Istoku. Nova je sila, međutim, još veća opasnost za njegov narod. Habakuk u razgovoru s Jahvom iznosi svoju tugu i strah, upravlja Jahvi molitvu i zaklinje ga da spasi svoj narod, te napada stranoga bezbožnoga osvajača.⁶³ U svom prvom proroštvu on opisuje Kaldejce kao bič Božji: „*Da! Evo dižem Kaldejce, / narod divlji i naprasit / što nadire širom zemlje / da obitavališta otme tuđa. / On je strašan i jezovit, / od njega samog izlazi njegovo / pravo i njegov ponos. // Konji su mu brži od leoparda, / hitriji od vukova uvečer; / jahači mu poskakuju, stižu izdaleka, / ustremljeni k'o orlovi da plijen proždru. // Svi će doći rad' grabeža, / lica im žegu k'o istočni vjetar, / grabe roblje ko pijesak! / Taj se narod kraljevima ruga, / podsmjehuje knezovima, / poigrava se svim utverdama, / nasipa zemlju i zauzima ih. // Tek se k'o vjetar okrenu i ode, / zlikovac komu je snaga bog postala.*“⁶⁴ Kod istoga proroka, u molitvi koja predstavlja vapaj Jahvi za pomoć, nalaze se stihovi: „*Tad se raspadoše vječne planine, / bregovi stari propadoše, / njegove su staze od vječnosti. // Prestrašene vidjeh kušanske šatore, / čadore što dršću u zemlji midjanskoj.*“⁶⁵ Radi se o Etiopljanima.

Marulić potom govori o gigantima, nasilnicima i varalicama. U grčkoj su mitologiji to bili gorostasni, buntovni i ratoborni sinovi boginje Zemlje. Kod Marulića su jedna od oznaka za zlude: „*Demoni su, osim toga, giganti što će ih, kako čitamo kod Izaije, podići Gospod protiv Babilona, tj. protiv duše osramoćene grijesima. Oni su i klevetnici, kao u psalmu: On će poniziti klevetnika.*“ Demon je i čovjek nasilan i neprijateljski, kao u

⁶² Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979. str. 248.

⁶³ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. (napomene).

⁶⁴ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 1386.

⁶⁵ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 1388.

psalmu: *Od čovjeka nasilna izbavi me!*“. I u Evanđelju: *Čovjek neprijatelj posija kukolj po pšenici.*“ To je isti Baraba koji još uvijek vrši među Židovima ubojstva u vidu nevjere. I, da bismo dobro znali da je on nekoć bio anđeo Božji, i nakon što je sagriješio bio je nazvan anđelom, no ipak ne dobrim, nego zlim, ne Božjim, nego đavlovim, kakvo je ovo mjesto u psalmu: *„Napastovanja preko zlih anđela.*“ I ovo u Evanđelju: *„Idite, prokleti, u oganj vječni koji je pripremljen đavlu i anđelima njegovim!*“ A budući da se taj, kako veli Apostol, *„pretvara kadšto u anđela svjetla“*, potrebna je mudrost da bi se duhovi raspoznali. *„Prepoznat ćeš ih po njihovim plodovima“*. Svaki put kad nas počnu navoditi na kakvo zlo ili na nešto što je vjeri tuđe, bit će sigurno da se pod tim „svjetlom“ krije mrak demonov i da on bezazlenima postavlja zamku.⁶⁶ Baraba je razbojnik ili vođa otpora protiv Rimljana. Prema Evanđelju po Matiji bio je radi svoje zlikovačke djelatnosti uhićen. Prilikom blagdana Pashe Pilat nudi oslobađanje jednog od zatočenika, Isusa ili Barabe. Mnoštvo na nagovor svećeničkih glavara i starješina, odabire Barabu.⁶⁷

U petnaestome poglavlju, da bi pojasnio Đavlovu opakost, Marulić piše o nazivanju demona po neživim stvarima. Izlaganje započinje s prisposodobama o maču i štitu iz Ezekijelovih proročanstava: *„Mač naoštren i nabrušen da kolje žrtve.*“ I malo potom: *„Neka dođe – reče – mač kralja babilonskog“*. Tim će mačem – prijeti se Gospod – biti pobijeni bezbožnici ako se ne poprave. Kod proroka se Nahuma kaže: *„Štit je njegovih junaka crven kao oganj“*. Taj ognjeni štit gura ljude u požudu da ih, provedene kroz bludničenje i preljube, pogubi naoštreni mač. Kraj je, naime, ružne naslade propast. Vrlo je kratko, uistinu, ono što pruža užitak, dok je ono što muči i mrcvari vječno. U Ezekijela se opet zove on gora Seir: *„Ovako govori Gospod Bog: Evo me na te, goro Seire! Ispružit ću svoju ruku na te i pretvoriti te u pustoš i pustinju.*“ Seir se tumači kao čupav i rutav. Đavao se, naime, ugledavši se što se tiče uloge rutavog Ezava, podigao protiv naroda Jude, tj. protiv naroda ispovijedanja, protiv onih, razumije se, koji su ispovijedali Krista te je, uzdigavši se u oholosti poput gore, vladao među nevjernicima. No, kad su se ti obratili Kristu, ostao je usamljen i napušten. A da će se to dogoditi s tom istom gorom, vidio je i Zaharija, kad je rekao: *„Što si ti, goro velika? Pred Zerubabelom postaješ ravnica!“* Od Zerubabela se, naime, rodio Krist od čije se moći srušilo kraljevstvo đavolovo. Taj je ona gora o kojoj se kaže i u Evanđelju: *„Ako budete imali*

⁶⁶ Marulić, Marko. *Evanđelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 299.

⁶⁷ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 17.

vjere koliko gorušičino zrno, reći ćete ovoj gori: 'Prijeđi odavde' i prijeći će.⁶⁸

Prva su dva citata iz Ezekijela iz proročanstva imenovanog *Jahvin mač nad Izraelom*. U biblijskoj predaji mač ima višestruko značenje. Ovdje on znači upozorenje da se to oružje može okrenuti protiv knezova i izraelskoga naroda da bi ga kaznio zbog zločina. Naime, Jahve preko spomenutoga proroka poručuje svome narodu: *'Mač! Mač! / Naoštren i osvijetlan! / Za klanje naoštren, / osvijetlan da sijeva. / Osvijetlan da ga ruka prihvati, / mač naoštren, osvijetlan / da se stavi u ruke ubojici.'* / *A ti, sine čovječji, plači, nariči! / Jer, evo, mač je već na narod moj iskusan, / mač na izraelske knezove: / svi su oni s mojim narodom / maču izručeni! / Udri se stoga u slabine!*⁶⁹ Edomci, koji obitavaju po gorju seirskom, tip su svih neprijatelja Izraelovih. Edom je zemlja i narod južno od Judeje. U proroštvu *Protiv gora edomskih* navodi se da će osvetoljubivi Jahve na tom području, radi osvete, prouzročiti strahovito krvoproliće: *„I dođe mi riječ Jahvina: „Sine čovječji, okreni lice k Seirskoj gori i prorokuj protiv nje! Reci joj: Ovako govori Jahve Gospod: 'Evo me na te, Goro seirska! Ruku ću podići na te i pretvoriti te u pustoš i pustinju. Gradove ću tvoje razvaliti i postat ćeš pustinjom. I znat ćeš da sam ja Jahve! Vječnu si mržnju gojila i maču predavala sinove Izraelove kad bi ih nesreća pogodila i kad bi im kucnuo čas posljednjega grijeha. Zato, života mi moga' - riječ je Jahve Gospoda - 'kvi ću te predati i krv će te progoniti: od krvi nisi prezala, krv će te progoniti! Od Gore seirske učinit ću pustoš i pustinju, istrijebit ću iz nje polaznika i povratnika. Gore njezine ispunit ću truplima: po tvojim brežuljcima, po tvojim dolinama i po tvojim uvalama padat će mačem pokošeni. Učinit ću od tebe vječnu pustinju, gradovi se tvoji neće napučiti. I znati ćete da sam ja Jahve!*⁷⁰ Ezav (hebr. „rutavi“), sin Izaka i Rebeke, Jakovljevi blizanac. Svome bratu Jakovu za tanjur leće prodaje svoje pravo prvorođenstva i blagoslov koji je s time povezan. Ženi se kanaanskim djevojkama, odvaja se od brata i nastanjuje u zemlji Seir. Ezav se stoga poistovjećuje s Edomom, pretkom Edomita, čestih suparnika Izraelaca.⁷¹ Zerubabel je bio knez, upravitelj židovskih povratnika iz Babilona. S Jošuoem je na čelu dvanaestorice vodiča koji prate karavanu povratnika iz babilonskog sužanjstva. Matej i Luka spominju Zerubabela u Isusovom

⁶⁸ Marulić, Marko. *Evandelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 300.

⁶⁹ *Mudrosne knjige i Proročke knjige*. // *Stari zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 1275.

⁷⁰ *Mudrosne knjige i Proročke knjige*. // *Stari zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 1295.

⁷¹ *Rječnik biblijske kulture*. Zagreb: AGM, 1999. str. 51.

rodoslovlju.⁷² Gorušica je ime divlje muštarde s jako malenim zrnom. U jednoj prisposodbi Krist, prebacujući svojim učenicima nevjeru, kaže: „Zaista kažem vam, ako imadete vjere koliko gorušičino zrno te reknete ovom brdu: 'Prijeđi odavde onamo!', prijeći će i ništa vam neće biti nemoguće.“ (Mt 17,20).⁷³

„No“, nastavlja potom Marulić, „Gospodin nije rekao da vjerom treba premještati gore – ta, čemu bi to koristilo? – nego da njom treba odagnati đavla. Mislim da upravo toga naziva Apostol *dubina*, gdje pišući Efešanima veli: „*Da biste mogli shvatiti što je širina, duljina, dubina i visina.*“, tj. da bi oni mogli razumjeti i ovaj svijet u sredini što se pruža u širinu i dužinu, i onaj dolje, tj. vlasti paklene, i onaj gore – sile anđeoske kako bi, razumije se, dobro uredili svoju sadašnjost vodeći računa o budućnosti u kojoj je nužno ili trpjeti muke ili uživati blaženstvo. K tomu, kao demone shvaćamo onu kišu, rijeke i vjetrove u Evanđelju pod udarom kojih se kuća loše građena ruši. A ti baš nikome ne podmeću nogu lakše nego onima koji se pouzdavaju u sebe premda su pijesak koji se osipa, a ne oslanjaju se na „*Krista koji je stijena istine.*“⁷⁴

Ovaj posljednji izraz skrojen je od dva : Krist je stijena i Krist je istina. Stijena je simbol trajnosti i sigurnosti. U Starom Zavjetu Bog je stijena Izraela, to jest njegov čvrsti oslonac. Marulić ovdje preuzima ideju sv. Pavla da je Isus „duhovna stijena“ iz koje teče duhovno piće (1 Kor 10,4).⁷⁵ Izraz „Krist je istina“ potječe iz Ivanova *Otkrovenja* (1 Iv 5,6). Marulić se potom okreće Psalmima i proroku Jeremiji: „Đavao se, osim toga, naziva put grešnikâ. Psalmist, naime, kaže: „*Grešnicima će raskopati put.*“ I drugdje: „*Put će bezbožnički svršiti u propast.*“ Ako prestaneš slijediti đavla i počneš se držati Krista, put će grešnikov propasti, a duša će pokajnikova biti spašena. Taj isti vječni neprijatelj ljudskoga roda naziva se i uzavreli lonac, kako kaže Jeremija: „*Vidim uzavreli lonac.*“ U njemu treba da se kuhaju žitelji zemlje, a ne stranci ni pridošlice jer „*njihova je domovina na nebesima.*“⁷⁶ U Jeremijinim proročanstvima protiv Judeje i Jeruzalema stoji: „*I dođe mi riječ Jahvina: „Što vidiš?“ A ja ću: „Vidim*

⁷² Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 231.

⁷³ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 57.

⁷⁴ Marulić, Marko. *Evanđelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 300-301.

⁷⁵ Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999. str. 202.

⁷⁶ Marulić, Marko. *Evanđelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 301.

uzavrio lonac, a otvor mu gleda na sjever.“⁷⁷ Ovo poglavlje zaključeno je razmišljanjem o smrti⁷⁸:

Taj je isti, na koncu, nazvan smrt. Gospod, naime, kaže: „*Evo, stavih ti pred oči život i smrt;*“ tj. sebe kao život i đavla kao smrt. Ako, dakle, izabereš sebi Krista, živjet ćeš, a ako đavla, umrijet ćeš. O njemu je pak i Apostol rekao ovo: „*Posljednji neprijatelj koji će biti uništen jest smrt.*“ No ona će samo za one biti uništena kojima bude zapovjedbena da stanu s desne strane Suca. Protiv svetih, naime, davao neće više s Kristom poći u život vječni. I da ne bismo gubili vrijeme baveći se i dalje time, - on je, ukratko, onaj koji ima tisuću imena i koji zna tisuću vještina da škodi. Pa tko će se oduprijeti njegovim silama, tko će se ukloniti njegovim zasjedama doli onaj tko bude zaštićen oružjem vjere i ufanja i ostalih kreposti i tko uzdanje da će pobijediti, kad se bude imao sukobiti s neprijateljem, ne bude polagao u sebe, nego u Boga?

III.

Marulićeva demonologija oslanja se prvenstveno na Stari Zavjet, koji odražava narodna vjerovanja koja diviniziraju sile što se kriju iza zala ljudskoga roda, ali uvijek naglašava Božju nadmoć. Na Novi Zavjet, koji nasljeđuje ta vjerovanja, ali u kome se tema demonske opsjednutosti povezuje s Kristovim likom, on se vrlo rijetko poziva. To znači da se onda Marulić zapravo posredno bavi judaističkom tradicijom i njenom demonologijom. Zanimljivo da u njegovim objašnjenjima ne nalazi tragova slavenske, odnosno, pučke demonologije za koju je svakako morao znati, kao i njegovi splitski suvremenici. Možda razlog za to treba tražiti u činjenici da se on, kao učeni humanist, nije želio baviti narodnim vjerovanjima, smatrajući ih na neki način trivijalnim, udaljenih od službene kršćanske ideologije koju je on pravovjerno i korektno zastupao. Hrvatska je, kao i Italija, tada još bila puna pučkih nazora o demonima, kao i svi narodi Srednjega i ranog Novog vijeka.

Odnos prema demonima važan je za razumijevanje Marulićeva svjetonazora i morala. Činjenica od koje Marulić polazi jest da smo svi, dokle god postojimo kao tjelesna i zemaljska bića, neminovno izloženi različitim napastima i kušnjama. Drugim riječima, demoni su svuda oko nas, na svakome mjestu i u svako doba. No, koliko god bili moćni i uporni sa svojim djelovanjem, oni nisu nepobjedivi. Usprkos tome što ih svojom

⁷⁷ Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005. str. 1151.

⁷⁸ Marulić, Marko. *Evangelistar*. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985. str. 301.

duhovnom snagom i postojanošću možemo uspješno nadvladati, ne možemo učiniti ni spriječiti da i dalje ne budemo napastvovani. Sudbina nam je odredila da se s time elementarnim zlom kojim smo okruženi svi moramo boriti kako znamo i umijemo. I dok im se god odupiremo, pobjeđujemo. Ukoliko pak mirujemo, bivamo nadvladani budući da naš protivnik, odnosno, porok, nikada ne miruje. Stoga smo u „ovo zemaljsko borilište“, kako veli Marulić, poslani da se borimo, a ne da počivamo, a biti Božjim vojnikom ne znači plandovati i prepuštati se ispraznim kontemplacijama. Uostalom, život je ionako „prekratak i pun nevolja“ da bismo ga olako trošili na besmislice ili na ispraznu dokolicu.

Borba sa zlom traži od nas budnost, upornost, trezvenost, smirenost, opreznost i aktivnost. Problem je u tome što zlo protiv kojega se borimo ima mnogobrojna lica. Kao da pred sobom imamo ogromnoga zmaja s nekoliko glava koje, svaka za sebe, vreba na nas i želi nas napasti. Takvu neman uistinu nije jednostavno nadvladati, ali joj se treba suprotstavljati mudro i strpljivo, čekajući pravu priliku i trenutak da djelujemo. Osnovni su pak preduvjeti za to duhovna snaga, utemeljena na pobožnosti i pravednosti, te hrabrost, usredotočenost i okretnost. Marulić smatra da postoje dvije vrste kušnje, ona kojom nas kuša Bog, kako bi se uvjerio u našu valjanost, te ona kojom nas kuša Đavao, koji vreba na tijelo, a ujedno i na dušu. Kada otkrijemo ili predvidimo varke, mreže i zamke ovoga potonjega, lakše ćemo se oduprijeti svakoj opasnosti kojoj smo potencijalno izloženi. Da bismo to uspješno napravili, moramo uvijek pitati za savjet one koji su stariji i pametniji od nas, te po njihovu mišljenju stvorimo svoj sud. Marulić je smatrao da se samo drski ljudi oslanjaju na vlastite osjećaje i ne žele slušati savjete drugih.

Da bi si što bolje uredili vlastiti život, Marulić je svojim čitateljima prije svega preporučio umjerenost i suzdržanost u svemu, kako u tjelesnom užitku tako i u jelu i piću. Umjesto raskoši i neumjerenosti, on savjetuje da se „zatvore prozori svojih osjetila“, da se odmah otklanjaju nečasne, zle i grešne misli. Osim toga ne smijemo živjeti besposleno ni lijeno, moramo paziti na poniznost i strpljivost, izbjegavajući kletve, provale mržnje i fizičke obračune, hvalisanje i neskromnost. Moramo biti spremni pomagati drugima, posebice siromašnima, i provoditi život u dubokoj pobožnosti, po uzoru na Krista. Treba se kloniti pokvarenog i lošeg društva, te održavati prijateljske odnose s čestitim, dobrim i pametnim ljudima.

Prema Marulićevu mišljenju čovjek se tim mnogobrojnim i mnogovrsnim opasnostima ne može oduprijeti sam, uzdajući se samo u vlastite snage, već jedino uz pomoć vjere i molitve. Ukoliko čovjek gorljivo i predano moli, iskreno zazivajući Božju pomoć, on može računati da će biti uslišen, te će mu unatoč svemu naposljetku biti vraćen prijašnji unutrašnji

mir. Nakon što bude oslobođen od demonskog napastovanja čovjek se ipak ne smije opustiti ili uzoholiti, nego ponizno i skrušeno izricati hvalu Gospodinu. Bog će takvoga pojedinca znati nagraditi svojim budućim blagoslovom, pružajući mu trajnu zaštitu od zla. Odupirući se postojano tjelesnim i drugim ovozemaljskim žudnjama, iskreni kršćanin bit će nagrađen presretnim i besmrtnim životom koji ga čeka nakon smrti.

LITERATURA

1. Bayer, Vladimir. Ugovor s Đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj. Zagreb: Zora, 1953.
2. Brewer, Ebenezer C. The Wordsworth dictionary of phrase and fable. Ware, Hertfirdsgure: Wordsworth Reference, 2001.
3. Canetti, Elias. Masa i moć. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1984.
4. Dragojević, Danijel. O Veronici, Belzebubu i kucanju na neizvjesna vrata. Zagreb: Kolo, 1970.
5. Finci, Predrag. Imaginacija. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2009.
6. Friedell, Egon. Kultura novoga vremena: od crne kuge do naših dana. Sv. 1. Zagreb: Minerva, 1940.
7. Giorgi, R. Angeli e Demoni. Milano: Electa, 2003.
8. Grubišić, Vinko. Životinjske naravi demona u Marulićevu Evanđelistaru u odnosu na srednjovjekovne bestijarije. // Izazovne teme iz starije hrvatske književnosti. Split: Književni krug Split, 2006. str. 119-131.
9. Hall, James. Rječnik tema i simbola u umjetnosti. Zagreb: "August Cesarec", 1991.
10. Hobbes, Thomas. Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004. str. 416.
11. Jozić, Branko. Marulićeva demonologija. // Colloquia Maruliana CM, 10(2011). str. 227-237.
12. Majorov, G. G. Formiranje srednjovjekovne filozofije: latinska patristika. Beograd: Grafos, 1982.
13. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979.
14. Marulić, Marko. Evanđelistar. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985.
15. Mudrosne knjige i Proročke knjige. // Stari zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005.
16. Plutarh. Usporedni životopisi. Zagreb: August Cesarec, 1988.
17. Rački, Franjo. Bogomili i Patareni. // Rad 10, (1870). Zagreb: JAZU, 1870.
18. Rječnik biblijske kulture. Zagreb: AGM, 1999.
19. Šimundža, Drago. Opći pristup Marulićevu Evanđelistaru. // Evanđelistar / Marko Marulić. Sv. 1. Split: Književni krug, 1985.

THE APPROACH TO MARULIĆ'S DEMONOLOGY
IN "THE EVANGELISTARIUM"

ABSTRACT

The relationship towards the demons is important for the understanding of Marulić's world view and morals. Marulić's demonology is relied firstly on the Old Testament, which reflects folk beliefs that divinize the forces hidden behind the evils of humanity, emphasizing, however, God's supremacy. Marulić recalls rather rarely the New Testament, which inherits these beliefs, but in which the theme of demonic obsession is connected with the figure of Christ. This means that Marulić deals indirectly with the Judaic tradition and its demonology.

In order for them to better arrange their lives, Marulić recommends to his readers temperance and restraint in everything, especially in the physical delight and in food and drink. In order to suppress lavishness and intemperance, he suggests "to shut up the windows of one's own senses", to decline immediately dishonest, evil and sinful thoughts. Besides, we cannot live an idle and lazy life; we have to be humble and patient, avoid curses, outbursts of hate and physical squaring of accounts, boasting and immodesty. We must be ready to help others, especially the poor, and spend life in deep devotion, taking Christ as a model. One should shun the corrupt and bad company, and make friends only with honest, good and clever people. According to Marulić's opinion, the man alone cannot resist these numerous and various dangers. He cannot trust his own powers only, but he must use faith and prayers. If man prays earnestly and invokes sincerely God's help, he can count that his prayers will be granted, that his previous piece of mind will finally return in spite of all. After he is freed from demonic temptation man must not relax or become arrogant; on the contrary, he must thank God humbly and contritely. God will reward such an individual with his future blessing offering him the permanent protection against evil. If he resists steadily carnal and other mundane yearnings, a sincere Christian will be rewarded with the happiest and immortal life that waits for him after his death.

KEY WORDS: *demonology, Old Testament, New Testament, Marulić, world-view, morals*